

UNIVERZITA KARLOVA

KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Dějiny křesťanského umění
Ústav dějin křesťanského umění

Štěpán Eliáš

Motiv lodě a ryby na barokních kazatelnách ve střední Evropě

Bakalářská práce

Vedoucí práce: PhDr. Petra Oulíková, Ph.D.

Praha 2022

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 12. 05. 2022

Štěpán Eliáš

Bibliografická citace

Motiv lodě a ryby na barokních kazatelkách ve střední Evropě: bakalářská práce / Štěpán Eliáš ; vedoucí práce: PhDr. Petra Oulíková, Ph.D.. -- Praha, 2022. -- 96 s.

Anotace

Předmětem bakalářské práce jsou kazatelny. Konkrétně ty, jež vznikly v rámci doby barokní a v dějinách umění se pro ně zažil termín Schiffskanzel, Fischerkanzel, Schiff-Petri Kanzel a Fischkanzel. Společné mají tyto kazatelny, kromě umístění ve středoevropské oblasti, námět rybolovu a loděplavby. Čtenář se při čtení seznámí se vzájemnými vztahy kazatelen ve formě lodě a ryby.

Klíčová slova

kazatelna, ryba, rybář, loď, kázání, baroko, rybníky, Schiffskanzel, Fischkanzel, Fischerkanzel, Schiff-Petri-Kanzel, Jonáš, Velryba

Abstract

Ship and Fish motif of baroque pulpits in Central Europe

The subject of the bachelor's thesis are the pulpits. Specifically, those that originated in the Baroque period and in the history of art have experienced the terms Schiffskanzel, Fischerkanzel, Schiff-Petri Kanzel and Fischkanzel. What these pulpits have in common, apart from the location in the Central European area, is that they contain the theme of fishing and sailing. The reader will get acquainted with the mutual relations of ship and fish pulpits.

Keywords

pulpit, fish, fisherman, boat, sermons, baroque, ponds, Schiffskanzel, Fischkanzel, Fischerkanzel, Schiff-Petri-Kanzel, Jonah, Whale

Počet znaků (včetně mezer): 99544

Poděkování

Na prvním místě bych rád poděkoval PhDr. Petře Oulíkové, Ph.D. za korigování a trpělivost při psaní této práce. Velký dík patří také všem farníkům a farářům diecézí, které jsem při bádání navštívil.

Obsah

Úvod	9
1. Přehled literatury	9
2. Vývoj kazatelen	11
3. Vývoj kázání	15
4. Struktura kazatelen	17
5. Typologie kazatelen	19
5.1. Schiffskanzel	19
5.2. Fischerkanzel	20
5.3. Fischkanzel	21
6. Obraz lodi	22
7. Obraz rybářů	23
8. Kazatelna ve farním kostele Korunování Panny Marie v Traunkirchen	25
8.1. Obecné informace	25
8.2. Popis kazatelny	25
8.3. Analýza	26
9. Kazatelna v kostele svatého Petra ve Fischlhamu	29
9.1. Obecné informace	29
9.2. Popis kazatelny	30
9.3. Analýza	31
10. Kazatelna v poutním kostele ve Weissenregen	32
10.1. Obecné informace	32
10.2. Popis kazatelny	33
10.3. Analýza	34
11. Obraz Jonáše a velké ryby	34
12. Kratonohy	37
12.1. Obecné informace	37
12.2. Popis kazatelny	38
12.3. Analýza	38
13. Bošilec	39

13.1. Obecné informace	39
13.2. Popis kazatelny	39
13.3. Analýza	41
14. Mnichovice	41
14.2. Popis kazatelny	42
14.3. Analýza	44
15. Lázně Dušníky	44
15.1. Obecné informace	44
15.2. Popis kazatelny	44
15.3. Analýza	46
Závěr	47
Obrazová příloha	48
Seznam použitých zkratk	86
Seznam literatury	86
Seznam vyobrazení	93

Úvod

Na území České republiky se nachází tři kazatelny, jejichž společným rysem je vzhled imitující rybu. Jedná se o raně barokní ambonu v kostele svatého Jakuba Většího v obci Kratonohy, vrcholně barokní v kostele svatého Martina v Bošilci a rokokovou v kostele Narození Panny Marie v Mnichovicích u Prahy.

Cílem této práce je především provést dosavadní summu bádání a analyzovat tyto díla ve společných souvislostech. Je velmi nepravděpodobné, že by na relativně malém kulturním prostoru ve sledované slohové etapě došlo ke konkrétnímu ikonograficko-technickému řešení bez vzájemného vlivu. Proto v mé práci kladu důraz na komparaci.

Vždy, když jsem se o téma kazatelen ve tvaru ryby zajímal, narážel jsem při bádání neustále na fenomén kazatelen ve tvaru lodi. Tyto typy: *Fischkanzel* a *Schiffskanzel* jsou si na první pohled velmi blízké. Proto bych rád jako další cíl mé bakalářské práce vytyčil právě objasnění námětu lodi na kazatelnách. U těchto se, díky svému hojnějšímu výskytu, dostalo mezi odbornou veřejností pozornosti větší. Důraz při výběru materiálu je opět kladen na obraz ryby, zde však jako součást loďových imitací.

Čtenáře bych rád nejprve provedl obecnými tématy vyvoje kazatelen, struktury a podoby kázání. Po obecném úvodu následují dvě stěžejní části: první věnovaná tématu vybraných kazatelen ve tvaru lodi a druhá, která se soustředí na fenomén kazatelen ve tvaru ryby. Kultura, kterou barokní člověk prožíval, nám z dochovaných informací jasně vzkazuje, že společenský a náboženský život tehdejší člověk praktikoval teatrálně, dynamicky a s dávkou manýry.¹ Proto je tato práce soustředěná na performativní a divadelní prvky, které v barokní době ovlivnily homiletiku.²

1. Přehled literatury

Přestože se české a moravské kostely pyšní kazatelnami solidní výtvarné úrovně i v celosvětovém měřítku, nestaly se prozatím primárním tématem syntetické publikace.

¹ např. Vlnas 2001

² např. Jurkowski 2010

Jedná se spíše o stručnější články v různých umělecko-historických periodikách, často vymezených topograficky, časově nebo orientovaných na konkrétní autory a chrámy.³ Tématicky i věcně jsem při psaní reflektoval již publikované absolventské práce z FF UK a KTF UK.^{4 5} V obecném úvodu do vývoje kazatelen jsem sáhl také do literatury německy hovořících zemí. Stěžejní informace mi poskytla již léty ověřená publikace od německé kunsthistoričky Hanny Mayer: *Deutsche Barockkanzeln*.⁶ Tato publikace si dala za cíl zřehlednit vývoj německých kazatelen mezi léty 1570-1770. Vzhledem k silnému vlivu našeho západního souseda na české umění, jsem vyhodnotil tuto knihu jako páteřní publikaci k tématu.

K tématu kazatelen ve tvaru lodí máme k dispozici relativně objemné množství umělecko-historické literatury. Stěžejní pro mě byla především diplomová práce Silvie Kopez: *Die Fischerkanzeln in Österreich*.⁷ Tato práce je nejbližší konceptu, který jsem zvolil já a nemohu zatajit, že pro mě práce byla velice inspirativní. Pro orientaci v hojném počtu polských kazatelen ve tvaru lodí mi dobře posloužil článek Katarzyny Kawy: *Ambony Łodziowe w Polsce. Studium Ikonograficzno-ikonologiczne*, jejíž článek v časopise *Roczniki humanistyczne* je zkrácenou verzí její vlastní magisterské práce psané na Katolické Univerzitě v Lublinu.⁸ Jedná se o kvalitní přehled k bohaté ikonografii, jež se s oblibou kombinovala právě na kazatelnách. Představu o slezském hmotném dědictví dále nastínily práce Jana Sameka, který taktéž zasvětil tématu značnou část svého života.⁹

Téma kazatelen ve tvaru lodí a ryby je vnímáno tuzemskými historiky umění. Ilustrace kratoonožské kazatelny je koneckonců umístěna v Slabikáři od Jaroslava Herouta.[1] Taktéž jsou objekty zmíněny ve Slovníku biblické ikonografie a neunikají pozornosti vedoucí této bakalářské práce, která mě s tématem jako první seznámila.^{10 11} Pavel Panoch věnoval v článku pro časopis *Historický obzor* několik stránek ikonografii vodního světa.¹² Dále publikoval dva články pro časopis Univerzity Pardubice

³ Šperling 1982

⁴ Šubrtová 2000

⁵ Slezáková 2009

⁶ Mayer 1932

⁷ Kopez 2000

⁸ Kawa 2012

⁹ Samek 1970A, Samek 1970B

¹⁰ Royt 2006, s. 101

¹¹ Nevimová 2001, Oulíková 2006

¹² Panoch 2006

Theatrum historiae.¹³ V jednom se zaměřuje na emblematickou výzdobu kratonožského kostela sv. Jakuba Většího, v druhém pak objasňuje ikonografii výzdoby rybářské kazatelny v Traunkirchen.

Při studiu barokní homiletiky a literatury mi pro pochopení látky nejlépe posloužila početná publikační činnost pana docenta Miloše Sládka, který se tématem dlouhodobě zabývá.¹⁴ Velice přínosné, především pro třeboňský region mi byly publikace paní docentky Marie Janečkové.¹⁵ Biblické pasáže jsou citovány z Českého ekumenického překladu.¹⁶

2. Vývoj kazatelen

Etymologický výraz souvisí s protoslovanským pojmem *kazati*. Zřejmě se jedná o zajímavé jazykové „naroubování“ slovanského pojmu do němčiny a latiny.

V němčině kazatelna – Kanzel – pochází z latinského *cancellus*, což se dá přeložit jako „ohrada“.¹⁷ Název upomíná na původní umístění kazatelny při chórové přepážce, která tvořila hranici mezi věřícími a kněžstvem vykonávajícím svátostný obřad mystéria v prostorách chóru. Taková mešní praxe byla přejata ze starověku a rezonoval další staletí ve formě zábradlí u chóru – letneru.¹⁸ Interiérová instalace sloužila také rétorům a zpěvákům. Po oddělení ambonu a kazatelny měl letner vlastní vývojovou osu. Po Tridentském koncilu byla jeho funkce z katolického prostředí vyloučena. V některých kostelech, především klášterních, ovšem zůstává doposud.¹⁹ V ortodoxní církvi se tato praxe také uchovala, a to ve formě ikonostasů.

Rád bych ale předešel pejorativnímu nádechu, který vychází z překladu a etymologie výrazu *cancellus*, také *cancelli* (mříž). Slovo vyjadřující ohrazení bylo uplatněno především proto, že ohrazen byl prostor samotného řečnického pódia, tudíž ohrazení logiky věci, jelikož se nacházelo na vyvýšeném místě - pódium, tudíž ohrazení

¹³ Panoch 2007, Panoch 2014

¹⁴ Sládek 2017

¹⁵ Janečková 2011

¹⁶ Bible 2021

¹⁷ Koch 2012

¹⁸ Židovská i antická civilizace praktikovala liturgické obřady bez větší účasti veřejnosti. Více k tématu např. Johnston 2004

¹⁹ např. klášterní Kostel Nanebevzetí Panny Marie, Osek

potřebovalo psychologicky stejně tak, jako např. schodiště, balkon, atp. To, že kazatelna dělila chór a loď, znamená, že sloužila jako komunikační prostor. Bariéru mezi kněžstvem a věřícími defacto prolamovala.

Jistá forma liturgické i neliturgické promluvy k věřícím byla již od počátku přítomna. K tomuto účelu se stavěly katedry, ambony i pulpity. Ty jsou nepřímým předstupněm kazatelny.²⁰ Formálně je spojuje vyvýšené umístění, které vzniklo pro akustické i vizuální zvýraznění. Stavitelství kazatelen však v praxi zapojilo technologické postupy, které se již dříve užily na stavbách kateder, ambon i pulpitů.

Biskupská katedra byla vyvýšená především kvůli hierarchickému významu. Vychází z panovnického trůnu. Tzv. *sella curulis* používaná už v římskými vůdci má byla nábytkem, ze kterého katedra převzala svůj vzhled.²¹ V raně křesťanských kostelech se umisťovala do apsidy závěru, na ose Východ – Západ. Takové umístění dává tedy znát, že byla akusticky vybavena k promluvě i zpěvu, který se linul dále do prostoru.

Biskup nebyl jediný hovořící. Lektor četl Písmo z lektoria, umístěného na letneru. Letner už byl zmíněn výše. Nutno dodat, že lektorium (letner) nikdy neopustilo své umístění z hraničního území mezi chórem a lodí.

Čtecí pultík, tzv. pulpit, se někdy zakomponoval do konstrukce kazatelny. Pro své specifické funkční vlastnosti, má tento druh nábytku svébytnou vývojovou osu. Na našem území je bezesporu nejvýznamnější památkou tohoto druhu raně gotický pulpit v klášteře cisterciáků v Oseku. Toto konkrétní dílo je ovšem umístěno v kapitulní síni a sloužil uzavřeně – pouze v rámci mnišské komunity.

Nejblíže ke kazatelně má ambon. To je řečniště (lektorium), které však už není umístěno na letneru, většinou v sobě obsahuje pult pro čtení (pulpit). Nachází se nejčastěji na levé (evangelní) straně. Výjimkou není ale dvojice pro oba typy čtení.²² Zpravidla k němu vedou z obou stran schody a řečniště je uprostřed. Je tomu tak proto, že se dříve praktikovalo rituální čtení, kdy před čtením měl jáhen přijít na ambo stranou

²⁰ Kopez 2000

²¹ Slezáková 2009

²² např. Řím S. Clemente, jež sloužila jako vzor pro spis *Instructiones* Karla Boromejského. (Kofroňová 2000, pozn. 47)

nejvzdálenější oltáři a odcházet po čtení stranou nejbližší, aby po čtení vrátil liturgickou knihu na oltář.²³ Ambon byl nahrazen kazatelnou po 12. století.²⁴

Vývoj všech jmenovaných komponentů není přesná geneze. V rámci křesťanského umění se formovala sama liturgie, tím pádem se vývoj vnitřní výbavy kostelů prolínal. Lze však orientačně tvrdit, že nejstarší dochované kazatelny vznikly v Evropě až po roce 1000.

V gotické době se kazatelna etabluje do prostoru křížení nebo na úroveň triumfálního oblouku.²⁵ Objevují se také exteriérové kazatelny, jako stavby umístěné z vnější strany kostela či kázání konané na vyvýšených přírodních útvarech.²⁶ Výjimkou nebyly ani efemérní kazatelny, postavené ze dřeva. Tyto dočasná pódia se, vzhledem k charakteru svého materiálu, nedochovala. Představu o takové konstrukci nám může dát například obraz kázání Mistra Jana Husa v Betlémské kapli, který se dochoval v Jenském kodexu. Gotické kazatelny se nám v Zápí však dochovaly nejčastěji kamenné. Vrcholného umění je dosaženo v pozdní gotice. V tomto plodném výtvarném období vznikají takové kusy jako Pilgramova kazatelna v katedrále sv. Štěpána ve Vídni nebo tzv. *Tulpenkanzel* (tedy Tulipánová kazatelna) v dómu ve Freibergu.

V prostředí Itálie se tvořily kazatelny tradičně v mramoru. Díla reprezentující vazbu gotiky na dochované antické cítění jsou slavné protorenesanční kazatelny umělců z rodiny Pisanů. Zde se objevuje sochařská výzdoba (lví patky, orlí pulpit, pole s figurálními reliéfy) na konstrukci půdorysu hexagonu. Taková formální i ikonografická řešení, které Nicola a Giovanni Pisano na svých dílech vytvořili, byly oblíbené i dalšími autory kazatelen od renesance až do 19. století.

Renesance přejímá všechny konstrukční díly ustálené v předchozích obdobích. Velkou inovací se stává především rozšíření stavebních částí o baldachýn, který zlepšuje akustické vlastnosti projevu kázajícího.²⁷ Tento doplněk byl přijat díky

²³ Scirocco 2015, s. 115–116

²⁴ Britannica 2014

²⁵ Oulíková 2006

²⁶ např. Vídeň – Kapistalkanzel na katedrále sv. Štěpána, Soběslav – sv. Marek

²⁷ „Kapistrálka“ na vnější straně katedrály sv. Petra v Brně je výmluvným příkladem přechodu od gotického výrazu, obsaženého v žebrovém řešení paty kazatelny a faktu, že se nachází na exteriéru kostela. Objevují se tu však už novověké inovace jako bohatší profilace korpusu, stříšky a půdorysné řešení, kdy byl použit tvar kvadrilobu. Ten je na kazatelně vyveden v dynamickém segmentu, gotice již vzdáleném.

obnovenému vědeckému zájmu o akustiku. Z předešlého, gotického období se mnoho baldachýnů nedochovalo, tudíž se často doplňovali v období historismu.

Od renesance se s oblibou kazatelny řeší za pomoci klasické architektury. Nejčastěji se jedná o polygonální půdorysné řešení, kdy jsou strany polygonu rozděleny pilastry do několika polí, na kterých se nachází ornamentální nebo figurální dekorace. Na našem území je dalším dobrým příkladem dřevěná inkrustovaná kazatelna v petrovickém farním kostele na Vysočině nebo kamenná polychromovaná kazatelna v Oblastním muzeu Litoměřice, původně ze zaniklého kostela sv. Jiří.

Doba největšího rozkvětu tvaru i barvy kazatelen spadá do období 17. a 18. století. Pozvolné upouštění od kamene a technický pokrok ve dřevořezbě dovozoval umělcům stále dynamičtější a tvarově komplexnější výkony. Oblíbeným technickým postupem se v pozdním baroku stává řezba dřeva, polychromie a umělý mramor. Výhody skýtá několikero pracovních postupů, které umožní detailní plastický a štafiřský efekt povrchu. Invenční postupy v technologii barev také dovolily autorům pokrývat mobiliář pestřými imitacemi perleti či různě zbarvené postříbření a zlacení.²⁸ To byl zásadní technický pokrok. Pomohl tak autorům k nápodobě přírody, což byl stále jeden z hlavních ideálů dobového výtvarného snažení. Stříška kazatelny se v baroku stává místem, kde vrcholí plastická výzdoba celého díla.²⁹ V druhé čtvrtině 18. století se začíná hojně používat také kruhové kazatelny.³⁰ U nás však tento typ svou oblibu získal nejvíce v období klasicismu.

Impuls ve výstavbě kazatelen přinesly některé nábožensko-politické hnutí v prostředí Vlámska. Země rozdělena na protestantské Nizozemí a katolickou Belgii dostává pod nadvládou Habsburků silně rekatolizační energii. Do země bylo pozváno Továřstvo Ježíšovo, které klade důraz na kázání. Zhruba od přelomu 17. a 18. století zde tvůrci pracují na specifických formách dřevěných (nepolychromovaných, mořených) řečništích. Kazatelny se začínají pokrývat množstvím figurální (často alegorické) výzdoby. Tento „barokní manýrismus“ způsobuje, že už dekorování neslouží jako pohledové zakrytí konstrukčního řešení kazatelny, ale jedná se o sochu samu o sobě. Další posun v uměleckém vývoji pak spočívá v kombinaci figurální stafáže a výzdobou

²⁸ Takové imitace nalezneme na spodních závěrech dvou jezuitských kazatelen v Praze: u sv. Mikuláše na Malé Straně a u sv. Ignáce na Karlově náměstí.

²⁹ Nevimová 2001

³⁰ tamtéž

imitující přírodní prvky, jako jsou stromy, skály, vodní toky, zvířectvo. Scenérie nejčastěji slouží ke zpodobnění biblických příběhů. Příkladem uvádím kazatelnu z bruselské katedrály svatého Michaela archanděla a svaté Guduly od Hendrika Franse Verbruggena, zobrazující scénu Vyhnání z ráje. Dokončena byla roku 1699 a platí za nejstarší dochovanou kazatelnu svého typu. Dále třeba kazatelna od Michiela van der Voorta staršího z roku 1715, umístěné v katedrále Panny Marie v Antverpách, jenž je zdobena množstvím opeřenců a alegorickými postavami. Tito autoři patří ke generaci umělců, kteří byli ovlivněni Hieronymusem Duquesnoyem mladším, který byl zase přes svého bratra navázán na mistra Giana Lorenza Berniniho. Právě sochař Bernini přispěl evropskému sochařství, když dokončil v polovině 17. století svou Fontánu čtyř řek. Dílo bylo zásadní pro svou inovativní práci s piedestalem, kdy už není řešeno architektonicky, ale představuje nové, naturalistické pojetí, zpodobněné skalnatým útvarem s množstvím přírodních, mytologických i lidských soch.³¹ Osvobození od architektonického tvarosloví k sochařskému se promítlo skrze vlámské umělce do záalpské sochařské produkce. Nejviditelnější projevy se odehrály na vzhledu kašen a kazatelen.³²

Fenoménu vlámských kazatelen definovala historička umění Alice Strobl.³³ Ztotožňuji se s tvrzením, že se jedná o podstatný krok ve vývoji, který podnítil tvorbu kazatelen do přepychové podoby, která je nám důvěrně blízká na našem území právě z období pozdního baroka a rokoka. Autorka zahrnuje vývojovou řadu do souhrnného pojmu „Naturkanzeln“. Neexistuje důkaz, že by kazatelny ve tvaru lodi a ryby přímo navazovaly na tradici nizozemských přírodních kazatelen. Sdílím však názor, že tato skupina kazatelen byla, pro vývoj tvorby tohoto typu mobiliáře celkově určující.

3. Vývoj kázání

Kázání byla jednou z hlavních podstat úspěchu misijního rozšíření křesťanství ve svých začátcích. Jeden ze Čtyř západních církevních otců – Jan Zlatoústý získal své přizvisko „Chrysostomus“ právě pro své kazatelské schopnosti. I proto se Otcové stali běžnou

³¹ srov. Ganymedova kašna, Vyškov

³² viz Panoch 2006

³³ Strobl 1955

výzdobou kazatelen. V raných počátcích církve byla kazatelská činnost privilegovaná biskupovi. Ten kázal ze své biskupské katedry, která byla umístěna nejčastěji v apsidě.³⁴ Skýtala totiž dobré akustické vlastnosti. Již v této době bylo specifické, že kázání bylo prováděno z vyvýšeného místa, což podtrhává hierarchické postavení kázajícího. Kázání předcházelo čtení z Písma, které se ve starověku četlo u lektoria. To neprováděl biskup, ale lektor. Kázání nebylo do třetího století samozřejmou součástí mše. Tou se stává až po roce 313 vlivem tzv. Ediktu milánského.³⁵ Čtení z Písma Svatého pak způsobilo rozdělení řečnišť na epištolní (pravou) a evangelní (levou) stranu při pohledu na kněžiště.

Zlom pro kázání přináší gotika. Kázání získává na významu už i mimo mši a dostává se ven z chrámu. Jedním z prvních „exteriérových“ kázajících byl také Bernard z Clairvaux. Není náhoda, že ve 13. století vznikl řád sv. Dominika, tedy řád bratří kazatelů – *Ordo praedicatorum*. Kázání se stává mravoličným nástrojem boje proti kacířům a získává na významu. Jeho sílu ovšem využívá především reformační část křesťanů, jak můžeme vidět na husitském hnutí, které masivně zasáhlo do dějin Evropy. Sám Hus byl známý svými plamennými promluvami na kazatelně Betlémské kaple či na Kozím Hrádku – pod širým nebem. Na Příbramsku je situován přírodní útvar zvaný „Husova kazatelna“, kde podle legendy také Mistr promlouval. Tato informace není doložena žádným písemným pramenem, avšak v době reformačních obrátů se v Evropě pohybovalo velké množství toulavých duchovních, kteří ke svým promluvám využívaly právě přírodní terén. Toto je inspirováno jednáním Ježíše Krista, který oslovoval zástupy lidí také pod širým nebem. Toto jeho konání je popisováno v Novém Zákoně a nazývá se *Kázání na hoře*. Obrazem takového kázání nám může být obraz od Petra Bruegela staršího *Svatý Jan Křtitel káže* z roku 1566. Odborníci soudí, že zde autor zasadil biblický výjev do prostředí tzv. *hagenprekenen*, tedy polního kázání.³⁶ Reformovaná část církve, která se od římských katolíků oddělila, postavila na kázání velkou část svého obřadu. Je to patrné i z nového typu kostelního mobiliáře – oltářní kazatelny, jež je rozšířena především v německém evangelickém prostoru.³⁷

³⁴ Kopez 2001, s. 6

³⁵ tamtéž

³⁶ Weretka 2015

³⁷ Mayer 1932

I když by se to očekávalo, kázání si nezískává zásadní pozornost Tridentského koncilu.³⁸ Nestalo se ústředním tématem biskupů, kteří více energie věnovali obsahové stránce a dogmatům. Praktická otázka kázání byla v té době nejspíše považována za vyřešenou. Soudím tak podle záznamu z Pátého lateránského koncilu (1512–1517), kdy při jedenáctém zasedání došli koncilní otcové k následujícímu záznamu:

*„Kázání je na prvním místě, je velmi potřebné a má v Církvi velký účinek a užitečnost, pokud je vykonáváno správně, z pravé lásky k Bohu a bližnímu a podle předpisů a příkladů Svatých otců, kteří velkou měrou přispěli Církvi tím, že se k takovým věcem v době založení a šíření víry veřejně hlásili.“*³⁹

Významu a nesporné výhody kázání se chopili především Jezuité. Ti dokázali propojit kněžské vzdělání se smyslem pro divadelní výstup a rétorikou. V baroku vznikají kázání i několikahodinového rozsahu doprovázeného divadelními figurami. Krize a rozkol západního křesťanství v 16. století způsobil zefektivnění kazatelské činnosti. Vzniká samostatná disciplína – homiletika.

Kazatel Ondřej František Jakub de Wald byl jihočeský duchovní pozdního baroka. Jeho dílo je krásným příkladem této literární etapy, která se označuje jako konceptuální sloh.⁴⁰ Dochované kázání na svátek sv. Anny (přednesené v Kraselově), na den sv. Jakuba svůj koncept staví na rybolovu.⁴¹ Téma ryby a lodi se tedy v 18. století objevuje v rybníkářských oblastech jak v kázáních, tak i na samotných kazatelkách.⁴²

4. Struktura kazatelen

Kazatelna je nezpochybnitelně architektonickou konstrukcí. Přesto, že je movitá, vyžaduje pevného zakotvení v prostoru. K tomu slouží noha. Byla do 17. století řešena často sloupem (někdy figurálně provedeným v principu karyatidy), pilastrem, nebo

³⁸ Nevimová 2001

³⁹ <https://www.papalencyclicals.net/councils/ecum18.htm/> (poslední návštěva 20. 9. 2021, překlad: autor)

⁴⁰ Popelková 2018

⁴¹ Janečková 2011

⁴² Sládek 2005, s. 19; Sládek 2017

pedestalem.⁴³ Barokní kazatelny se osvobozují od těchto architektonických principů a konstrukci pokrývají sochařskými tvary všeho druhu (skála, mušle, palma). Některé kazatelny nemají pevné opory přímo o podlahu prostoru, ale jsou ukotveny ke zdivu, tudíž se nejnižší nachází pouze umělecky ztvárněný spodní závěr a nikoliv noha. Výše se nachází koš kazatelny, Italy je nazývaný poněkud důstojněji *vasca*.⁴⁴ Tato část kazatelny je nepostradatelná, jelikož ohraničuje řečniště. To může být v různých půdorysných formách od pravoúhlých architektonických až po dynamické sochařské. Například definice kazatelny ve tvaru ryby je v literatuře vysvětlena i dle půdorysu:

*„Přitom je půdorys koše kazatelny vždy půlkruhové formy, s lehkým vyboulením.“*⁴⁵

Koš poskytuje pevnou oporu pro kazatele, mnohdy bývá vybaven pulpitem (ve smyslu čtecího pultíku). Italské středověké kazatelny mívají v místech takového pulpitu sochařské ztvárnění orla. Prostor pro umělecké ztvárnění skýtá ovšem celá vnější strana kazatelnového koše.

Zadní stěna kazatelen může být také dekorovaná, a to i v případě, že tato stěna slouží jako vstupní portál s dveřmi, jak dokazuje například kazatelna u sv. Mikuláše na Malé Straně. Pokud není vstup umístěn na zadní stěně kazatelny, je řešen postranním schodištěm, které je svedeno na přízemní patro. Jeho zábradlí, stejně jako vnější strana kazatelnového koše, bývá výtvarně pojato, často v návaznosti právě na kazatelnový korpus. Ve vrcholném stavitelství vlámských přírodních kazatelen došlo dokonce k vnitřní výzdobě takového schodiště.⁴⁶ Dílo se tak stává plnohodnotnou plastikou a šálí imaginaci nejen posluchačů, ale i samotného řečníka.

Stříška, také ozvuková deska plní dvě funkce. První je akustická, kdy dopomáhá promluvu kázajícího odrážet směrem do publika. Druhá funkce je optická, kdy svou výzdobou zvedá význam řečníka. Na horní části této desky se pak objevuje dekorace a sochařská práce, která rozvíjí další témata ustálená ve ikonografii kazatelen. Vnitřní prostor střechy kazatelny nese často umělecké vyobrazení holubice Ducha Svatého. Tomuto doplňku byl význam přikládán hlavně v baroku, jak můžeme soudit z knihy

⁴³ V takovém případě hojně zpodobnění postavou Mojžíše.

⁴⁴ V německé terminologii se ustálil pojem “Kanzelkorb”.

⁴⁵ H. Schmidt-Kronseder, s. 43, in: Kopez 2000, s. 21

⁴⁶ Kazatelna z bývalého premonstrátského kláštera, nyní v katedrále Mechelen. Vytvořil ji Theodoor Verhaegen.

Druhý sloup nepohnutelného základu katolického živobytí od Jana Františka Beckovského.⁴⁷

Barokní kazatelna je komplexní stavbou na rozhraní všech tří kresebných umění. V baroku byl ustálený pracovní postup takový, že na začátku vznikl teologický koncept – *concetto*.⁴⁸ Takový koncept mohl být vytvořen umělcem, teologem i samotným objednavatelem. Vyžadoval však po autorovi seriózní orientaci v křesťanské ikonografii.

5. Typologie kazatelen

V této práci jsou čtenáři prezentovány tři ustálené typy kazatelen. Souvztažnost již byla definována výše. Přejímám tedy tento způsob dělení, který je nejpřesněji zformulován v diplomové práci o rakouských loďových kazatelkách.⁴⁹ Autorka zde velmi přesně rozlišuje kazatelny na *Schiffskanzel* (kazatelna ve tvaru lodi), *Fischerkanzel* (kazatelna ve tvaru lodi s rybáři) a *Fischkanzel* (kazatelna ve tvaru ryby). Pro čtenářovu orientaci v textu bych proto rád toto rozdělení prezentoval a okomentoval také zde:

5.1. Schiffskanzel

Schiffskanzel, z německého sousloví *das Schiff* (loď) + *die Kanzel* (kazatelna) je barokní typ kazatelny, jehož vzhled imituje plavidlo. Ta není celoplastická, jelikož kazatelny se nachází u (nebo vychází ze) zdiva. Může být vyobrazena z boku nebo „en face“, tedy přídí lodi směrem k posluchačům.^{50 51} Kazatelny ve tvaru lodi vznikly v první řadě v Bavorsku, kde se uplatnily v rámci nové, potridentské, katolické identity a honosné reprezentace. Nejstarší dochovaná kazatelna specifické formy lodi se nachází v

⁴⁷ Nevímová 2001

⁴⁸ viz Loudová 2015

⁴⁹ Kopez 2000

⁵⁰ srov. kazatelna ve farním kostele Božího Těla v Międzyzlesie.

⁵¹ srov. kazatelna v kostele sv. Petra a Pavla opatství Tyniec v Polsku.

německém Irsee.⁵² V Encyklopedii evropské architektury od antiky po současnost je uvedena poznámka: „...rozšířila se z Francie až do Polska.“⁵³ Ve francouzské dvorské kultuře lze vysledovat vizuální zaujetí pro mořské plody a nautická plavidla. Je doložené používání stolovacích nádob ve tvaru lodi.⁵⁴ Dále se ze dvora Ludvíka XV. hojně šířily ornamenty, mušlovce, rokaje, tudíž je nutné tuto stručnou zmínku v Encyklopedii brát vážně. Přímou souvislost s Francií jsem však v žádném zdroji uvedenou nenašel.

Kazatelna ve tvaru lodi rezonovala na polském území až do konce dlouhého 19. století. Ve scéně kázání o Jonášovi, ve filmu *Moby Dick* (1953) je vyobrazena tématická kazatelna ve formě lodi, tím tato forma žila ještě v minulém století.

Jako byly válečné a dopravní lodě vybaveny insigniemi majestátu a svrchovanosti vládnoucích elit, tak se tomu děje na vyobrazeních loďových kazatelen, kde stejně jako opravdové plachetnice zobrazují symboly, erby a atributy církevní a patronátní elity uznávané v dané lokalitě. Kazatelny ve tvaru lodi mohou také poukazovat na rybářský život, to však ještě neznamená, že se jedná o kazatelnu s rybáři. Kazatelna ve tvaru lodi s rybáři (die Fischerkanzel) je podružná kazatelně ve tvaru lodi (die Schiffskanzel). Sylvia Kopez definuje rozdíl kazatelen následovně:

„...Tyto doplňky (na kazatelně ve tvaru lodi) nechávají znát účel lodi vskutku k rybolovu, ale narozdíl od následně definovaných Fischerkanzeln zde chybí figurální výzdoba s vyobrazením apoštolů. ...“⁵⁵

5.2. Fischerkanzel

Fischerkanzel, z německého sousloví der Fischer (rybář) + die Kanzel (kazatelna) je kazatelna jejíž konstrukce také imituje plavidlo. Přídavek rybářská nám dává jasně najevo, že ikonografický námět odkazuje k obživě lovem ryb. Informace v sobě však skrývá vcelku komplexní ikonologickou odchylku od původního Schiffskanzel. Zdá se,

⁵² Bývalý klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie, více kapitola *Obraz lodi*.

⁵³ Koch 2012, s. 452

⁵⁴ více: Berckenhagen 1997, s. 109; Hojně příklady nalezneme např. ve sbírkách Kunsthistorisches Museum Wien

⁵⁵ Kopez 2000 s. 10 (překlad: autor)

že kazatelny ve tvaru lodi mají výpravnou, honosnou a epickou tendenci. Kazatelny ve tvaru lodi s rybáři mají protichůdný efekt. Scénický dojem spíše zjemňují a dodávají mu intimní kulisy. Tato jemná odchylka má za následek jistou lyrizaci celého díla.

V praxi se setkáme často s kombinací z obou zmíněných typů, ale v různém poměru. Pro jasné rozlišení je proto nejpřehlednější se držet výše citované poučky. Musí zde být figurální zobrazení apoštolů-rybářů. Fischerkanzel je tedy poddruh kazatelny ve tvaru lodi. V Německu se můžeme také setkat s pojmem *Schiff-Petri Kanzel*. Nejstarší dochovaná kazatelna ve tvaru lodi s rybáři se nachází v rakouském Traunkirchen. Pochází z roku 1753.⁵⁶

5.3. Fischkanzel

Z německého sousloví *der Fisch* (ryba) + *die Kanzel* (kazatelna), ale také *die Walkanzel/Walfischkanzel* (velrybí k.) je kazatelna ve tvaru ryby. Tato ryba je znázorněna košem kazatelny, takže kněz při kázání stojí v místech, které znázorňují rybí tlamu a tím performuje biblického kazatele Jonáše, proto se můžeme setkat s pojmem *die Jonaskanzel* (Jonášova k.).

Kazatelna ve tvaru ryby není pouze kostelním mobiliářem, ale je také teatrálií, která ve výsostně barokním smyslu inkarnuje kazatele do role proroka Jonáše. Na kazatelnách ve tvaru lodi je tohoto efektu dosaženo podživotní velikostí soch v kontrastu s živým knězem ve člunu kazatelny. Zde je ovšem celé scénické vyznění spíše jako svědek události, ne jako herec. I když například na rybářských kazatelnách je přítomnost kněze akcentována pohledy jednotlivých soch.⁵⁷

Silvia Kopez uvádí, že v saském městě Wurzen byla kazatelna ve tvaru ryby už v roce 1588, ale kvůli požáru roku 1673 se nedochovala. Stejně tak se nedochovala také další kazatelna ve tvaru ryby ve vorarlberském městě Gaschun.⁵⁸ Kromě zde zmíněných kazatelen existuje ještě kazatelna v kostele sv. Hedviky v Dobroszowě a v chorvatské Lovrečka Varoš.⁵⁹

⁵⁶ tamtéž 2000

⁵⁷ Na kazatelně ve Fischlhamu se pohledy Ježíše a učedníků protínají v místech, kde stojí řečník.

⁵⁸ Kopez 2000, s. 21

⁵⁹ Baričević 1967

Čtenář se v předchozí kapitole dočetl o rozlišování mezi rybářskou a loďovou kazatelnou právě díky figurální výzdobě v podobě apoštolů. V jakém smyslu tedy rozlišení uplatnit, když stojí před kazatelnou v Lázních Dušníky, rozvádím v příslušné kapitole. Ikonograficky se protínají kazatelny loďové s těmi rybářskými, proto následují dvě kapitoly zkoumající symboliku nesenou těmito komponenty.

6. Obraz lodi

Forma lodi zvolená pro kazatelnu není náhoda. Jedná se především velmi doslovnou obrazovou alegorií Církve jako lodi sv. Petra. Tato identifikace se v literatuře nazývá *Navis Ecclesiae*.⁶⁰ *Navis* jako prostorová loď kostela je hluboce zaryta v tradici sakrální architektury.

Projev lze vidět na nejstarší dochované kazatelně v Irsee. Jedním z důvodů bylo vzdát hold papeži Benediktu XIII., který byl v roce 1724 zvolen na Petrův trůn, ten pocházel z rodiny Orsini. Jednalo se o známý římský rod, jehož předkové pocházeli ze starého rodu Ursinů, který se vyznamenal v bitvě u Lepanta a údajně pocházel z Irsee. Proto je na zadní straně lodi erb rodu Orsiniů s papežským znakem. Kazatelna v Irsee vznikla v letech 1724/25 z rukou Ignáce Hildebrandta.⁶¹ Loďové kazatelny v jižním Bavorsku se vyznačují výpravností, bohatostí a pompézním přepychem, kterým z velké části manifestují triumf Církve. Takový nádech nesou i mnohé polské loďové kazatelny, především ty, jež byly umístěny ve významných poutních místech, důležitých kláštorech a chrámech pod patronací šlechtické elity. Lodě často nesou napodobují výpravnost galionu. To je ozdobné zakončení přídě lodi nesoucí sochu.⁶²

V asociaci s pojmem „protireformace“ je třeba mít na pozoru, že loď jako symbol Římskokatolické církve již v době vzniku kazatelen měla poměrně jasné sdělení. Tato symbolika se hojně šířila v obrazové ideologii církve a západní civilizace po vítězné námořní bitvě u Lepanta, která do jisté míry znamenala zažehnání muslimské expanze do Evropy. Bitva u Lepanta se odehrála již 7. října 1571 a díky zásadnímu vítězství Svaté ligy hrála ve vizuální kultuře velký význam až do doby osvícenství. Loď církve se po osvícenské sekularizaci změnila na loď státu.

⁶⁰ Samek 1970B

⁶¹ <https://www.irsee.de/kirchen-pfarreien-und-vereine/die-klosterkirche/die-schiffskanzel>, (poslední návštěva 28. 07. 2021).

⁶² viz Níké Samothrácká

Vyobrazení bitevní scény se objevuje na mnoha, především bavorských, kostelních interiérech. V Itálii zase nalezneme kostely, v jejichž interiérech jsou umístěny artefakty přímo z bitvy. S námořními objevy nových kontinentů dále dochází k hojnějšímu výskytu lodi ve výtvarném umění. Například jezuitské kostely zasvěcené sv. Františku Xaverskému jsou díky příběhu světce často zdobeny nautickými motivy.⁶³ Obraz lodi církve se také užíval vůči luteránům. Tehdy označení heretici se vyobrazovali ve vodě – mimo palubu lodi.⁶⁴

7. Obraz rybářů

Ježíš působil v okolí Getsemanského jezera. Zde získal své první následovníky a zde oslovoval lid skrze slova a činy. Rybolov byl a stále je nezbytným zdrojem obživy. Symbol ryby se následně stal jedním z nejuniverzálnějších symbolů křesťanství vůbec. Ve výtvarném umění se ustálily vyobrazení těchto příběhů:

Nasyčení zástupů (zástupy nasycené zázrakem rozmnoženými rybami), *Peníz daně* (svatý Petr nachází peníz pro výběřčího ve vnitřnostech chycené ryby).^{65 66}

Jiný příběh na vodní hladině proslavil Giotto svou obrovskou mozaikou.⁶⁷ Vyvedená byla ve zdi nad vstupní arkádou staré baziliky svatého Petra v Římě. To nám ilustruje právě silnou identifikaci Církve jako lodě. Obraz byl tak významný, že byl mnohokrát reprodukován a replikován.⁶⁸ Kopie Francesca Berrety z roku 1628 nám dochovala ikonografický námět *Zázračné chůze po vodě* i přes zničení originálu.⁶⁹

Pro obsahovou orientaci kazatelen loďového typu je pro nás důležité především novozákonní interakce Ježíše Krista a jeho prvních učedníků, jenž byli před Povoláním Krista povoláním rybáři. Petr, Ondřej, Jakub st., Jan a snad i Filip – ti všichni se dříve

⁶³ Panoch 2014; Šubrtová 2000

⁶⁴ Leibfried – Winter 2014

⁶⁵ Mk 6,30–44 (např.: Hendrik de Clerck 1620, Uměleckohistorické muzeum Vídeň)

⁶⁶ Mt 17,24–27 (např.: Masaccio 1527, kaple Brancacci)

⁶⁷ Navicella - okolo roku 1300

⁶⁸ https://www.wga.hu/frames-e.html?/html/g/giotto/zz_misc/y_mosaic/11navice.html (poslední návštěva 8. 3. 2022)

⁶⁹ Mt 14,24–32

věnovali rybolovu na Getsemanském jezeře. Šimon Petr, Ježíšův přímý nástupce a první papež, byl za svého civilního života také prostým rybářem. Po oslovení Ježíšem mění své živobytí za vyšší poslání:

„Když byl Jan (Křtitel) uvězněn, přišel Ježíš do Galileje a hlásal tam Boží evangelium: "Naplnil se čas a přiblížilo se Boží království. Obráťte se a věřte evangeliu!" Když šel podél Galilejského moře, uviděl Šimona a jeho bratra Ondřeje, jak loví v moři; byli totiž rybáři. Ježíš jim řekl: "Pojďte za mnou, a udělám z vás rybáře lidí!" Ihned nechali síť a následovali ho. Když popošel o něco dále, uviděl Zebedeova (syna) Jakuba a jeho bratra Jana, jak na lodi spravují síť; a hned je povolal. Zanechali svého otce Zebedeu s pomocníky na lodi a odešli za ním.“⁷⁰

Šimon dostal nové jméno Petros, to je řecký překlad aramejského Kefos, což znamená skála. Také proto se nástavce loďových kazatelen stylizují do podoby skalisk, které užil Bernini na Fontáně čtyř řek.⁷¹ Že je kazatelna lodí svatého Petra bylo známo i u nás. Dochoval se nám důkaz ve spise barokního křižovníka Jana Františka Beckovského *Druhý sloup nepohnutelného základu katolického živobytí*.⁷² Rybářská prsten, který si po staletí předávají papežové jako symbol Petrova nástupnictví je neklamným důkazem této silné identifikace. Také velká část zde jmenovaných kostelů má zasvěcení sv. Petra.

Na kazatelnách ve tvaru lodi se vyskytuje příběh *Zázračného rybolovu*. Je to velmi efektivní způsob, kdy se přes koš kazatelny natáhne síť překypující rybami. Vzhledem ke komplikovanosti síťoviny byly voleny pravé konopné či lněné provazy. V kontextu kazatelen je však důležité si uvědomit také misijní apel tohoto vyobrazení. Apoštolové chytající množství ryb v síti jsou metaforou pro jejich pozdější, až zázračné úspěchy v rozšíření křesťanství.

⁷⁰ Mk 1,14–20

⁷¹ viz kapitola Vývoj kazatelen

⁷² Nevímová 2001

8. Kazatelna ve farním kostele Korunování Panny Marie v Traunkirchen

8.1. Obecné informace⁷³

Kostel Korunování Panny Marie v Traunkirchen se nachází na pobřeží malebného jezera Traunsee. Najdeme ho v regionu Salzkammergut (Solná komora), zhruba v půli cesty mezi Lincem a Salzburgem. Tento kostel je bývalým klášterním kostelem. Na místě se od počátku 11. století nacházel nejstarší ženský klášter benediktinek, avšak do roku 1571 všechny členky kláštera zesnuly.⁷⁴

Po požáru roku 1632 došlo k nové výstavbě barokního chrámu. Místo měli s dovolením císaře Ferdinanda II. a papežským posvěcením roku 1622 pod správou jezuité.⁷⁵ Ti zde vybudovali velkorysé trojlodí, jehož klenba je nesena třemi páry sloupů. Řada sloupů je doprovázena v začátcích hlubokého chóru pilastry, které oddělují hlavní oltář od bočních. Prostě omítnutá klenba a zdivo je v působivém kontrastu s pestrým rokokovým zařízením kostela, které pochází povětšinou z 18.století.

Kazatelna byla vytvořena některým z jezuitských bratří roku 1753. Autor ovšem není jmenovitě v kronice uveden.⁷⁶

8.2. Popis kazatelny

Již bylo řečeno, že kazatelna je postavena u sloupu. Využívá takového umístění a je silně vertikální. Obrací se směrem do středu hlavní lodi, logicky vstříc kostelním lavicím. Vrchní závěr kazatelny, hlava sv. Františka Xaverského se svatozáří, dosahuje výškové úrovně hlavice sloupu. Postava světce je oblečena do kanovnického roucha své

⁷³ viz Panoch 2014

⁷⁴ Kopez 2000

⁷⁵ tamtéž

⁷⁶ tamtéž, s. 40

doby: klerika, rocheta a štola. František stojí na bílo-zlaté, bohatě vyřezávané střeše kazatelny. Na té jsou umístěny putti a rak, který ve svých klepetech přináší Františkovi krucifix. Putti jsou možnými alegoriemi tehdy čtyř známých kontinentů. Tyto postavy drží atributy Františkovy misijní a poutnické činnosti.⁷⁷ Pokrývky hlavy, oděvy postav a tělo raka jsou pozlacené. Tato skupina soch je postavena na rokokovém baldachýnu, jenž střídá bílou a zlatou barvu v jemně kroucených mušlovitých útvarech. Baldachýn je ve spodní části nesen dvojicí andělů, kteří jsou ve figurální kompozici tak typické pro baroko. Mezi těmito dvěma okřídlenými postavami se nachází zadní deska korpusu kazatelny. Na něm je ve vysokém reliéfu vyobrazena prostřední scéna středního plánu kazatelny. Jedná se o postavu Ježíše, před kterým klečí Petr. Ježíš je v žehnajícím gestu skloněn k postavě učedníka. Oba mají starověká roucha, částečně pozlacená. Ježíš je v červeném, Petr v modrém. V pozadí je malbou vyvedená krajina. Primárnost tohoto výjevu je podtržena stafáží dvou učednických postav, které jsou rozmístěny na okrajích koše. Jejich hlavy se obrací právě na výjev ve středu. Dále drží v ruce síť, která obepíná vnějšek kazatelnového koše. Tato síť je pozlacená a vyplněná stříbrnými rybami. Celý segment dává divákovi pocit, že se prohýbá pod tíhou zázračného úlovku, některé ryby se derou oky ven a vystupují do prostoru. V druhé ruce drží učedníci zlacená pádla. Tyto nástroje směřují do prostoru pod člunem. Jsou namířeny na těla dvou vodních tvorů, nejspíše delfinů. Tito tvoří jsou zlacení a prostupují proudy stříbrných píšťal, které znázorňují vodní proud. Proud se dere ze shora směrem dolů. Pod ním jsou vyobrazeny tmavé útvary znázorňující skály. Ty se směrem dolů objevují více a více, až vytváří skalní monolit, jenž kryje spodní závěr kazatelny. Zezadu je pak ve stejném materiálu pokryto zábradlí přístupového schodiště, které je zdobeno opět zlacenou sítí.

8.3. Analýza

Autora této kazatelny neznáme. Při pohledu na kazatelnu nám však může vyvstanout na mysl pár souvislostí s kazatelnami ve tvaru ryby:

1) Identické řešení zobrazení vodních kaskád

⁷⁷ poutnická hůl a klobouk, kniha s nápisem 1.200.000 (údajný počet pohanů obrácených Františkem Xaverským na katolickou víru), kniha katechismu, zemská sféra

Obrazové srovnání, které nám nabízí příloha, dokládá stejné technické řešení naturalistické parafráze vodních proudů. [4] Ty jsou vyobrazené hranolovými píšťalami, které nám z přírodních úkazů nejvíce připomínají například tzv. Čertovy varhany. Geometricky podobné řešení mají četné středověké malby, na kterých se umělci potýkali s poněkud náročnějším úkolem zpodobnění skal. Vodní prvek je na rakouské kazatelně umístěn pod člunem, který je zároveň košem řečniště. To je stabilizováno při sloupu a podloženo konstrukcí, která je kryta naturalistickým vyobrazením skaliska, přes které proudí postříbřené píšťaly vody. Prvek vnáší do celkového dojmu kazatelny pohyb, na který poukazují především pádla dvou figur apoštolů umístěné v řečništi. Na kazatelně v Bošilci je podobný tvar použit k lemované ozdobě piedestálu.

Sylvia Kopez dává do souvislosti kazatelnu v Traunkirchen s oltářem svatého Jana Nepomuckého ve františkánském kostele ve Vídni.⁷⁸ Význam přikládá právě vyobrazení vody, která se nachází na místech pod Karlovým mostem. Stejně kaskády lze najít také na oltáři stejného svätce v kostele sv. Petra, taktéž ve Vídni.

Na vnitřní výzdobě vídeňských chrámů se v baroku podíleli vrcholní italsí umělci. Barokizaci františkánského kostela měl na starost Andrea del Pozzo, náhrobek v kostele svatého Petra vytvořil Lorenzo Mattielli. Pokud přijmeme formální vztah těchto dvou kazatelen (Traunkirchen a Bošilec), je nasnadě uvažovat o italsko-vídeňském vlivu v případě obou neznámých autorů.

2) Pod každým z pozlacených pádel se objevuje vyobrazení vodního tvora

Pysky a ploutve těchto dvou tvorů jsou taktéž pozlacené, což nám dává nápodvědu, že prvky nesou na výzdobě kazatelny svůj symbolický podíl. Význam, myslím si, lze na této kazatelně číst ve dvou rovinách:

V konceptech barokních kazatelen lze vnímat silnou snahu o zahrnutí v jednom výtvarném díle celý svět. Intelektuální a umělecká úroveň, světový rozhled – to vše umožňovalo designerům přinášet ve svém sakrálním umění vlastní pojetí vezdejšího. Tato naturalisticko-divadelní tendence se váže souhrnným pojmem *theatrum mundi*.⁷⁹ Při výstavbě kazatelen lze na velkém množství pozorovat symboliku horizontální

⁷⁸ Kopez 2000, s. 50

⁷⁹ Toman – Klein 2013

hierarchie vysokého a nízkého. Tím myslím logiku výstavby, která se projevuje především ve vrchním a spodním závěru kazatelen.

Řečník na kazatelně byl jako kněz cvičen pro promlouvání k věřícím nejen po verbální, ale i neverbální stránce. Gestikulace, významné pohyby tělem i speciální rétorické postupy přejaté ze studia divadla umožnila kazatelům zaujmout posluchače. Tato praxe se v dnešní homiletice označuje jako konceptuální kázání. Jeho inovativní vrchol našel své místo právě v době vrcholného baroka. Výtvarná výprava kazatelny byla často obrazově vybavena tak, že se věnovala obrazům, které v sobě obsahovaly konotace na kazatelskou činnost a jiné souvislosti, spojené například se zasvěcením kostela. Výzdoba kazatelny tedy měla především úkol řečníkovi pomáhat podtrhnout imaginaci posluchače kázání.⁸⁰ Typicky to jde sledovat na figurálním a dekorativním řešení vrchní stříšek kazatelen. V gotice a renesanci se nejčastěji řešili tyto partie dekorativně architektonicky, jak bylo zvykem u různých baldachýnů, věží a vertikálních staveb obecně. Výdobytky italského sochařství a dále vlámských naturalistických kazatelen uvolnilo sochařské řešení.

Výborným příkladem je pro nás kazatelna v jezuitském kostele ve Vídni. Na koši řečniště je umístěna čtveřice kardinálních ctností. Vrchní závěr kazatelny nabízí pohled na svatého Ignáce křtícího pohana. Nejvyšší místo nad střechou kazatelny se v této době korunovaly ústřední postavou celého *concetta*.⁸¹

Na kazatelkách ve tvaru lodi se někdy ve vrchním závěru objevuje insignie. Může jí být papežská (tiára), patronátův erb, ale i žido-křesťanská (nápisová páska JHV, desky desatera,...). Tyto insignie se na kazatelkách ve tvaru lodi užívají právě objektu lodního stožáru, který v realitě opravdu sloužil k signování plavidla. Bez debat ovšem můžeme přijmout tvrzení, že vrchní část kazatelny je určena pro věci nejvyšší. V případech kazatelen zde představených převládá zpodobnění věnující se tématice Trojice Otec – Syn – Duch Svatý.^{82 83 84}

⁸⁰ Viz. užití umělé ruky s vyjímatelným krucifixem. U nás nalezneme na kazatelně v kostele Panny Marie Sněžné v Praze nebo v kazatelně klášterního kostela v Hejnicích.

⁸¹ Slezáková 2009, s. 43

⁸² např. trůnící Bůh Otec s modrou sférou a holubicí Ducha Svatého ve vrchním závěru kazatelny v kostele sv. Petra ve Fischlhamu

⁸³ např.: Kristus na vrchní korunovační části kazatelny ve tvaru lodi v kostele sv. Petra a Pavla v Dusniki-Zdróji

⁸⁴ např.: Holubice Ducha svatého ve vrchní části stěžně na kazatelně ve tvaru lodi v kostele sv. Petra v Judenburgu

Obrátme nyní pohled na protipól triumfálního vrcholu kazatelny – spodní závěr. Ten je v jezuitském kostele ve Vídni obstarána trojicí *putti*. Ti se v roji handrkují o cetky a pozemské bohatství. Jsou to nositelé nízkého. I na jiných kazatelkách si můžeme povšimnout takového jevu. Ne vždy je to pravidlem, avšak explicitně je takto řešeno podlodí loďových kazatelen. Loď je v rámci celostního významu obrazem bezpečné paluby Církve. Cokoliv co je mimo palubu, je mimo Církev. Přihlédneme-li k tomuto, je pak na místě otázka, jakou na této rovině zaujímá symbol ryb? Zřejmé je i pro člověka neznalého biblické ikonografie, že právě zobrazení výlovu podtrhává vztah mezi palubou církve a skalisky s vodou, tedy světem. Symbolická parafráze Petra jako rybáře lidí je na kazatelně v Traunkirchen dokonalá. Učedníci loví za pomoci sítí, které překypují úlovky. Mimo síť se nachází dvě svíjející se ryby, které jsou větší a ve výrazu divočejší, než jsou drobné rybky chycené do sítí:

„Mořské příšery po obou stranách pod apoštoly v moři mohou ikonograficky symbolizovat zlé síly, které se snaží ohrozit loď Církve. Jejich síla a moc je však okamžitě omezená dvěma vesly, která jim míří k ústům.“⁸⁵

9. Kazatelna v kostele svatého Petra ve Fischlhamu

9.1. Obecné informace

Fischlham je obec nacházející se v Horním Rakousku. Dle názvu i místní situace u vodních ploch se jedná o tradiční rybářskou vesnici. Kazatelnu najdeme v místním kostele svatého Petra, zvaného „Svatý Petr na písku“. Kostel má jednolodní prostor. Při vstupu do gotického kněžiště je zde kazatelna umístěna na evangelní straně. Jméno autora, objednavatele i datace kazatelny se zachovala ve farním archivu. Dokládá to smlouva z roku 1759, kdy jistý Johann Nepomuk Weylgune objednal dílo od umělců z Lambachu - malíře Adama Rachera a sochaře Xaveri Leithnera. Kazatelna byla restaurována v 80. letech 20. století.⁸⁶

⁸⁵ Kopez 2000, s. 42 (překlad: Autor)

⁸⁶ Kopez 2000, s. 52–53

9.2. Popis kazatelny

Kus se nachází na rozhraní gotického chóru a barokizované lodi chrámu. Přesto, že je kazatelna ukotvena ke zdivu, začíná její výtvarné zpracování už na úrovni podlahy. I to přispívá k celkovému vertikálnímu dojmu. Do země je zapuštěný krátký sokl. Na něm je nastaven úsek s vyřezávaným povrchem. Tvar i barva o sobě dává znát, že je listovím (ve spod jasný akant), ale ostré kubické řezy někdy vypadají i jako skaliska. Přestože okraje jsou tedy více vegetativní, směrem doprostřed se zvyrazňuje petrologický charakter řezby. Tato struktura je výše rozšířena o stříbrné vlnoví, jenž dostává do výrazu pohyb. V hustých liniích se objevují prostory, ze kterých na diváka pohlíží podivný mořský had. Má sumčí tlamu, velrybí nozdry s proudy vody a antropomorfní oči a nos. Diagonálou směrem nahorů se objevuje tělo živočicha ještě jednou. Tento segment má znak spirálovitého rybího těla s ocasní ploutví. Na povrchu má vyřezávané šupiny s hřbetní ploutví. Zelená barva je stejná jako vegetativní segment, v tváři tvoří světlejší odstín. Na závěru vlnoví, které sahá zhruba do půli kazatelny, je počátek rybářského člunu. Jeho povrch dává jasně znát, že je kazatelna vzniklá v době rokoka. Říkají nám tak zlacené rokaje, jež pokrývají hnědá prkna. Jsou rytmicky rozděleny vertikálními lištami. Zlacené jsou i výtvarné zakončení člunu - záďové zrcadlo a příďový kloun s volutami. Zábradlí člunu je ohraničeno vyžlabkovou profilací. Přes palubu je vržena síť se stříbrnými oky překrývající vyžlabávané pole. Zajímavým řešením je stahovací lano sítě. Pokud se nachází na prostoru sítě, je ztvárněno dřevořezbou. Když se však provaz vyčleňuje do prostoru a tvoří vlnovku k jedné z rukou rybářů, je nahrazena řezba opravdovým lanem.

Kazatelna loďového typu nám vyobrazuje příběh z Nového Zákona. Na to poukazuje nápisová páska, kterou drží putti po pravém vnitřním stropu akustické stříšky: „**IN VERBO TUO LAXABO RETE Luc. 5. 5**“.⁸⁷ Scéna obsahuje plastiky Ježíše a dvou učedníků níže. Zadní stěna kazatelny je částí, která není pokryta podkladem a následnou polychromií, ale jedná se o malbu přímo na desku složenou z dřevěných prken.

Vymalována je zde modrá obloha s bílými obláčky. To navozuje přechod do úseku stříšky kazatelny s útvary stříbrných oblak. Vnitřní strop kazatelny má ve svém středu tetragram, namísto obvyklé holubice. Na modrém pozadí pozlacené hebrejské **JHVH** je

⁸⁷ „Na tvé slovo spustím síť.“ Lk 5,5 (Stejný citát použit např. i na kazatelně v kostele sv. Ondřeje, Krakov, klášter klarisek.)

ohraničeno nejdříve pruhem stříbrných obláček a dále zářivým věncem. Oblaka rámuji celé ohraničení stříšky. Ta v kuželu postupuje se stejným povrchem ke špičce, na které je umístěna postava Boha Otce s trojičným nimbem.⁸⁸ Sedí, jednou rukou žehná, druhou má položenou na modré sféře a v dlani třímá žezlo.⁸⁹ Je zvýrazněn zářivými paprsky zlata, obklopen stříbrnými obláčky a nad hlavou má holubici Ducha Svátého. Holubice je na červeném pozadí slunečního kruhu, opět obklopena zářivými paprsky. Postava je velice podobná figuře Boha Otce protějškového památníku v Lázních Dušníky. [35] Pod tímto vrcholem jsou v rozšiřujícím se plášti kuželu umístěna poprsí putti. Symetrii vytváří dvojice andělů s putti. Menší figury drží ve svých rukou zlacený podběrák a pádlo. Pádla se na jiných kazatelkách umísťují spíše do prostoru lodí. Dále se tu nachází patinovaná lodní kotva, nicméně ta už má spíše symbolickou funkci, jelikož je atributem naděje. Plán člunu (koše) a nebes (stříšky) je kompozičně propojen takeláží (stěžen, ráhno, a stočenou modro-bílou plachtou. Lanová této konstrukce je opět z autentického provazu, vpleteného do vyřezávaných kladek. Zde je umístěn již zmíněný putti s nápisovou páskou. Stěžen je na vrchu zakončen rakouskou vlajkou.

9.3. Analýza

V prostorách pod košem kazatelny jsou vyobrazeny vody a skaliska. Z vln v úrovni hlavy na posluchače kázání hledí stočený vodní tvor. Srovnáme tuto kazatelnu s velrybí kazatelkou v Bošilci: spojujícím článkem pro komparaci jsou proudy vody, které daný tvor chrlí z nozder. Nachází se na podivném „sumčím drakovi“ ve Fischlhamu i na „delfíní velrybě“ bošilecké kazatelny. Obeznamenost s kýtovcí byla ve své době rozšířena. [8] Vodní proud z nozder najdeme totiž v didaktické příručce Orbis Pictus a lze jej vidět i na díle např. „slezského Rembrandta“ Michaela Willmanna.⁹⁰ Bezesporu nejbizarnější vyobrazení je na kazatelně v Lázních Dušníky, kde se na tento mořský proud umístila figurální výzdoba.

⁸⁸ srov. trůnící Bůh Otec na oltáři sv. Ignáce s Loyoly v kostel Nanebevzetí Panny Marie v Kladsku

⁸⁹ srov. trůnící Bůh Otec na památníku sv. Jana Nepomuckého v kostele sv. Petra a Pavla v Lázních Dušníky

⁹⁰ Stvoření světa

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Willmann_Creation_of_the_World_\(detail\)_01.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Willmann_Creation_of_the_World_(detail)_01.jpg) (Poslední návštěva 20. 11. 2021)

I po tělesné stránce je tvor z Fischllhamu na první pohled velmi odlišný. Takové formy bychom u bošilecké kazatelny těžko hledali. Tamní ryba je v první řadě delfínem. Sylvia Kopez upozorňuje na absenci atributů, které by nás naváděly k tématice Jonáše.⁹¹ Nabízí však jinou starozákonní kapitolu - Izaijáše:

„V ten den ztrestá Hospodin mečem hrozným, mocným a mohutným slizkého hada, leviatana, svinutého hada, leviatana. Zabije toho mořského netvora!“⁹²

Čím méně umělci znali zoologické vlastnosti tohoto tvora, tím obskurnější byli jejich zpodobnění. Pojetí přesnější nám přinesl až osvícenec Carl von Linné se svým dílem *Systema Naturae*.

Lze proto tedy dost dobře tvrdit, že barokové a rokokové kazatelny, které nesly zpodobnění ryby, byly také jedním z posledních momentů ve výtvarném umění, kdy se těmto tvorům přisuzovali lidské a mýtické vlastnosti. S rozvojem loďní dopravy, kabinetů kuriozit i osvíceneckou potřebou racionalizace lidského poznání tyto tvorové opouští oblast neznáma. Socha Jonáše z Altonaer Museum v Hamburku dokládá už dramaticky odlišný přístup.[9] Jedná se o vypreparovaného žraloka, který je doplněn o polychromovanou sochu Jonáše. Přitom je tělo žraloka zkroucené do pozice uvedené v knize Konrada Gessnera.⁹³ Umělci severoněmecké oblasti zjevně disponovali přímějším stykem s „velkou rybou“.

10. Kazatelna v poutním kostele ve Weissenregen

10.1. Obecné informace

Kostel Nanebevzetí Panny Marie v německém Weissenregen u Bad Kötzting leží 20 km od hranic s Českem. Jedná se o jednolodní sálový prostor. Zaklenutí je ze dřeva, v chóru pak zděné s freskovou výzdobou. Prosvětlenost prostoru zajišťují velká čtyřlístá okna. Uvnitř se nachází loďová kazatelna, která znázorňuje novozákonní výjev *Zázračný*

⁹¹ Kopez 2001, 55

⁹² Iz 27,1

⁹³ Bauernfeind 2019

rybolov. Kazatelnu vypracoval Johann Paul Hager z Bad Kötzing roku 1758.⁹⁴ Ostatní kostelní mobiliář se od kazatelny liší, jelikož není prací stejného umělce.

10.2. Popis kazatelny

Konstrukce je umístěna na evangelní straně chrámu. Kazatelna v kostele sahá do výše klenby, avšak má silný horizontální důraz. Na vrcholu se nachází plastické vyobrazení holubice Ducha Svatého v zářivém věnci. Umístěna je v pozorovatelně na vrcholu stěžně. Pod ní se v dalším paprskovém věnci vyskytuje reliéfní zpodobnění srdce. Srdce se nachází nad ráhnem. Tyto dva útvary takeláže tvoří křížení za postavou Boha Otce. Sedí ve středu vrchního závěru a pohlíží na sošku Panny Marie s Jezulátkem. Tento segment je zvýrazněn největším paprskovitým věncem z celé kazatelny. Madonna má po stranách anděly, kteří skupinu gesty oslavují ze tří stran. Největší dynamiku a pohyb dává výjevu spodní anděl, který v letu nese zlatý půlměsíc. Postavy andělů vystupují z drapérií baldachýnové stříšky kazatelny. Je propojena zadní deskou kazatelny s košem. Deska je lemována vegetativním pásem a uvnitř se nachází reliéf Krista - Dobrého pastýře. Koš kazatelny je v barvě a tvaru lodních prken se zlaceným rokokovým dekorem. Čelí divákovi z svou delší, boční stranou tak, že vidíme ½ imitovaného člunu. Na této straně se nachází celoplastické polofigury apoštolů. Z nich vidíme jen horní část těla, která je při pohledu viditelná. Dvě figury se naklání přes palubu a drží v ruce síť, upletenou z opravdového provazu a lemovanou barevnými plováky. Tento předmět navazuje na iluzivní řezbu na povrchu kazatelnového koše, který má také síťový výplet. Síť je přehozena přes dřevořezby menších (konzumních) ryb. Ty jsou ve velkém houfu pod člunem kazatelny. Připomínají různé druhy sladkovodních ryb: kapra, štika, candáta. Pod tímto zázračným výlovkem je k vidění další biblický výjev. Najdeme zde Stočeného vodního tvora, který polyká polofiguru proroka Jonáše. Uzavřenost této spodní části kazatelny je mistrně zakomponována do architektonického řešení volut a rokajových ornamentu. Přejít mezi touto částí a člunem je vyplněna vegetativním okrajem skály. Je tu k vidění nejen listoví, ale i větvoví. Stejná struktura je použita i na pohledovém zakrytí schodiště kazatelny, na jehož zábradlí se nachází zcela plastické znázornění třetího rybáře. Ten v pokleku drží část sítě a kotvu, symbol naděje.

⁹⁴ Kawa 2012, s. 312

10.3. Analýza

Ve spodním závěru se nachází plastické ztvárnění Jonáše, který z půli těla vyčuhuje z tlamy velryby.[7] Vzezření tohoto tvora nápadně připomíná vodního tvora z kazatelny ve Fischlhamu. Takové řešení se na několika kazatelkách opakuje v identické kompozici. Jonáš na ní roztahuje ruce a je přitom pohlcován tlamou velké ryby, která je v pozadí. Objevuje se na kazatelce s rybáři ve farním kostele v Gaspoltshofenu, v kostele Boží Prozřetelnosti v Bielsko-Biala, v reliéfu na kartuši kazatelny ve tvaru lodi v kostele Božího Těla v Międzyzlesie. Motiv je podstatně rozšířenější, než kazatelny ve tvaru ryby. Důvodem je dlouhá tradice biblického paralelismu.⁹⁵ Nejdůležitější je motiv akcentován na kazatelce ve tvaru ryby v Lázních Dušníky. Spodní závěr kazatelny tu (stejně jako na kazatelce v jezuitském kostele ve Vídni) vyjadřuje morální imperativ a připomíná smrt a věčný život.

11. Obraz Jonáše a velké ryby

Lidské vnímání a vyobrazování ryb je díky své elementární roli v obživě člověka velmi prastaré. Budiž nám dokladem právě fakt, že se vyobrazení ryby nachází, podle archeologických nálezů, napříč všemi hlavními kontinentálními kulturami starověku. Je zajímavé poznamenat, že slovo Ninive, v asyrštině Nina: 𐎶𐎵, je vyjádřeno klínovým znakem označujícím dům a rybu. Biblický příběh nejspíše reaguje na místní mytologii staršího původu, jež zaznamenala lidskou zkušenost s vodním tvorem. Jonáš je pátým z řady Menších proroků. Pro orientaci v následujících řádcích vhodná znalost biblické knihy Jonáš. V dějinách vizuální kultury se ustálily následující vyobrazení narativu: *Jonáš padá do útrobu velryby, Jonáš je vyvržen z velryby ven a Jonáš ležící pod tykví.*⁹⁶

⁹⁵ viz následující kapitola

⁹⁶ Často vyobrazené postavou Jonáše, která prostě trčí z tlamy tvora, viz. Ilustrace Jonášovy knihy v *Liber depictus*; fasáda měšťanského domu U Jonáše, č.p. 50, na náměstí v Pardubicích. Tato netradiční dekorace pochází z roku 1797 a byla připsána sochaři Jakubu Teplému. [10] (Hrubý 2000).

Ikonografické užití příběhu Jonáše a velryby se objevuje na mozaice epištolního amba dómu v Ravellu. Ambo z přelomu 10. a 11. století je důkazem, že pro křesťany měl Jonáš své místo již od počátku středověku. Raně křesťanské vyobrazení mořské ryby je kompilativní – skládá se z draka v kombinaci se zvířaty typu lva, prasete, apod.. Od 13. století se pod vlivem Vulgaty (kde je v překladu použito výrazu “piscis grandes”) tíhne k vyobrazení ryby.⁹⁷ V Kampánii byla obliba tohoto ikonografického modelu. Další užití, opět na zábradlí přístupového schodiště, se vyskytuje (ve stejném regionu) např. na kazatelně katedrály v Sessa Aurunca.⁹⁸ Tyto vyobrazení se kombinovaly se čtením svitků Exultet, které sloužily při velikonočních slavnostech. Dochované svitky jsou doplněny iluminacemi s Jonášem.⁹⁹

Právě Jonášovo poslání, aby kázal hříšnému městu Ninive, je určující pro komponování jeho vyobrazení do konstrukcí kazatelen. Dalším aspektem je princip typologického paralelismu.¹⁰⁰ Zde se především opírá o Jonášův pobyt v útrobach velké ryby. K tomuto pobytu je pak přirovnáván Ježíš Kristus, který stejnou dobu setrval v hrobě. Zmínky o Jonášovi jsou v Novém Zákoně tři:

„Tehdy mu někteří ze znalců Písma a farizeů odpověděli: „Mistře, chceme od tebe vidět nějaké znamení.“ On jim však řekl: „Zlé a cizoložné pokolení vyžaduje znamení, ale žádné znamení nedostane – kromě znamení proroka Jonáše. Jako byl Jonáš tři dny a tři noci v břiše velryby, tak bude Syn člověka tři dny a tři noci v srdci země. Obyvatelé Ninive povstanou na soudu s tímto pokolením a odsoudí je, neboť po Jonášově kázání činili pokání, a hle, zde je někdo víc než Jonáš.“¹⁰¹

„Potom ho přišli pokoušet farizeové a saduceové. Žádali ho, aby jim ukázal nějaké znamení z nebe. Odpověděl jim: „Večer říkáte: „Bude hezky, nebe se červená.“ Za svítání ale: „Dnes bude ošklivo, nebe se červená mraky.“ Umíte rozeznat nebeské úkazy, ale znamení těchto časů rozeznat neumíte? Zlé a cizoložné pokolení vyhledává znamení,

⁹⁷ Scirocco 2015, s. 100

⁹⁸ Podrobně se této skupině vyobrazení z Kampánie věnuje Dorothy F. Glass, viz. Glass 1987.

⁹⁹ Scirocco 2015, s. 100

¹⁰⁰ Tedy že jedna událost ze Starého Zákonu je dávana do souvislosti s událostí v Zákoně Novém. viz Royt 2006, s. 100–101

¹⁰¹ Mt 12,38–41

ale žádné znamení nedostane – kromě znamení Jonášova. “ Tehdy je nechal a odešel. “

102

*„Zatímco kolem něj houstly davy, Ježíš pokračoval: „Toto pokolení je zlé. Vyžaduje znamení, ale žádné znamení nedostane, kromě znamení Jonášova. Jako se Jonáš stal znamením pro Ninivské, tak bude Syn člověka znamením pro toto pokolení. Královna Jihu povstane na soudu s lidmi tohoto pokolení a odsoudí je, neboť přijela z kraje světa, aby slyšela Šalomounovu moudrost, a hle, zde je někdo víc než Šalomoun. Obyvatelé Ninive povstanou na soudu s tímto pokolením a odsoudí je, neboť po Jonášově kázání činili pokání, a hle, zde je někdo víc než Jonáš. “*¹⁰³

Paralela se rozvíjí ve čtvrtém století: Jonáš = Ježíš, Ninive = Církev, velká ryba = peklo, průchov v břiše = Kristova smrt, Zmrtvýchvstání, vykoupení duše věřícího. Kniha Jonáš byla používána od 4. století na Velikonoce a při Smíření kajícníků. Dále se spekuluje o užívání v kontextu křtu a při mravním imperativu v kázáních.¹⁰⁴ Na příkladu Jonášova sarkofágu z Museum Vatican můžeme vidět oblibu námětu ve funerálním umění.

Symboliku v době předtridentské definuje Elisabetta Scirocco:

*„Jonáš tak sloužil jako několikanásobný symbol: za prvé jako alegorická prefigurace Krista, za druhé jako morální vzor pro věřící, kteří se skrze Slovo mohli zachránit před hříchem a věčnou smrtí, a konečně Jonášova role kazatele našla imanentní ztotožnění s kleriky. Tímto způsobem byl narativní rozměr obrazů oživen, oživen a kodifikován prostřednictvím rituální praxe, která čerpala oporu a sílu ze samotného obrazu. Jonášův motiv na ambonech tedy fungoval nejen pro předávání christologického poselství, ale také pro svou performativní hodnotu. Během velikonočního obřadu na Bílou sobotu, při němž zapálení svíce doprovázel zpěv Exultet, průběh obrazů na liturgickém svitku a zpěv hymnu jáhnem toto poselství umocňovaly a historicky zpřítomňovaly Kristovo vzkříšení z hrobu. “*¹⁰⁵

¹⁰² Mt 16, 1–4

¹⁰³ Lk 11, 29–32

¹⁰⁴ Scirocco 2015, s. 91

¹⁰⁵ Scirocco 2015, s. 116

Kazatelny ve tvaru ryby ukazují, že praxe mohla mít svou kontinuitu i v novověku. Ve střední Evropě je doložená obliba divadelních a pašijových představení, jejichž námětem byl příběh Jonáše a velryby. K takovým aktům se vyráběly teatrálíe [2] a procesní nosítka.¹⁰⁶ Jedny takové se dochovaly například z bývalého klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Aldersbachu u Pasova.

12. Kratonohy

12.1. Obecné informace

Kostel svatého Jakuba Většího v obci Kratonohy obsahuje na poměry svého umístění unikátní kostelní interiér o jedné lodi. Barokní podoba vznikla mezi léty 1707–10. Hlavní oltář je velice netradičně vyveden ve stylu grott. Oltářní tvar je organický (jeho konstrukce není zřetelná), jelikož je celková jasnost výstavby zastíněna velmi bohatou sochařskou výzdobou figur i zvířat a dále jsou do grotovaných kamenů vtlačeny různé druhy mušlí a drahých kamenů. [11] Uvnitř oltáře je socha sv. Jakuba. Za oltářem je podchod, kterým se dá obejít celá konstrukce, která má být kopií poutního místa Santiago de Compostela.¹⁰⁷

Exoticky působí také dřevěná kruchta s balustrádou a karyatidami. Je zde docíleno hravého efektu, kdy se záď kostela (kruchta) jeví jako lodní příď, či paluba. [12] V literatuře se zmiňuje antependium na plátně s vyobrazením jak Ježíš oslovuje svatého Petra v lodičce.¹⁰⁸ Tedy identické náměty s těmi na kazatelkách ve tvaru lodi s rybáři. V současném stavu kostela ovšem tento obraz vidět není.

V chrámu se nachází bohatá fresková emblematická výzdoba na štukovaném stropě. Jeden z emblémů v sobě zobrazuje *Pisciatio amoris* (Rybolov lásky).¹⁰⁹ Jedná se o vyobrazení dvou andělíčků, kteří proti sobě rybaří. [13] Najdeme zde také zajímavé stínidla na osvětlení, vyrobená z mušlí, která vznikla z produkce nedaleké továrny na knoflíky.

¹⁰⁶ Panoch 2007, s. 195, pozn. 185–187

¹⁰⁷ Panoch 2007, s. 167

¹⁰⁸ Cechner 1904

¹⁰⁹ Panoch 2007, s. 181

12.2. Popis kazatelny

Kratonožský kostel svatého Jakuba Většího ukrývá velmi rustikální kazatelnu. V Soupisu památek se můžeme dočíst: „*Nevkusná kazatelna jest dřevěná, ve tvaru velryby, v jejíž rozevřené tlamě jest místo pro kněze.*“.¹¹⁰ Je umístěna na epištolní straně kostela. Stejně jako v Bošilci se nachází na mezním kraji kněžiště a hlavní lodi, ale je ukotvena k pravé zdi chóru. Piedestal má prostý, sochařsky pojatý, naturalistický. Konstrukční řešení, podobné také jihočeské amboně, se snaží přístupové schodiště zakrývat ocasní ploutví, jež vytváří jakousi branku přístupových schůdků. [14] Po nich se řečník dostává do koše kazatelny. Ten je obalen již samotným, ve dřevě zpracovaným korpusem ryby. Zhruba tři čtvrtiny tohoto “pláště” jsou dekorovány šupinami. Zadní část se postupně zužuje do zadní části již zmíněného zákrytu, jež vrcholí v až akant připomínající ocasní ploutev. Podobný, ale menší útvar je osazen na vrcholu ozvukové stříšky. Akustická deska má oválný tvar z vnitřní strany vyřezávání žeber ústního patra. [15] Spolu s růžovou polychromií a špičáky dává jasně znát autorovu snahu o naturalistické pojednání rybí tlamy. Zubní prvky jsou vyvedené bílou, která obtahuje i černé oční čočky umístěné v závěru akustické stříšky.

12.3. Analýza

Charakter kostela i osobní vazby Jana Václava Michny z Vacínova naznačuje, že by autoři nezvyklé výzdoby mohli pocházet ze Španělska. Tak alespoň někdy uvádí literatura. Roli může hrát i zkušenost kavalírské cesty, která pravděpodobně ovlivnila podobu emblematické výzdoby.¹¹¹ Historický výskyt kazatelen ve tvaru ryby v Německu a absence takových ve Španělsku však takto jednoduché vysvětlení značně komplikuje.¹¹² Pro své stylové vlastnosti se tato kazatelna jeví jako nejstarší dochovaná kazatelna svého typu.

¹¹⁰ Cechner 194, s. 129

¹¹¹ Panoch 2007

¹¹² viz kapitola Fischkanzel

13. Bošilec

13.1. Obecné informace

Kostel svatého Martina v Bošilci se nachází na původní starší návsi Bošilce. Je na vyvýšenině nad hrází, která drží Bošilecký rybník, mimojiné poblíž nachází i slavný Bošilecký mostek – technická památka gotického stavitelství. Kostel má také, dodnes patrné gotické jádro zdiva. Je zde dochováno několik původních lomených oblouků a gotické sedilé v knežišti.¹¹³ Kazatelna se v bošileckém chrámu nachází na evangelní straně. Převážně goticky řešený prostor kostela nabídl umístění kazatelny na pomezí chóru a hlavní (jediné) lodi. Kazatelna byla restaurována v posledním desetiletí 20. století.¹¹⁴

13.2. Popis kazatelny

Kazatelna je ukotvena ke zdi, která rozděluje kostel a sakristii. Schody, jenž jsou součástí kazatelny, jsou umístěny nejbližše dveřím do sakristie a z prostoru kostela jsou nepohledové. Logika statické konstrukce spočívá na soklu z imitace mramoru, na němž je umístěno řečniště. Piedestal je obrácen delší stranou obdélníku čelem k věřícím v lodi. Na podlaze chóru je umístěna plinta s drobnou profilací na vrchní hraně. Obdelník má okosené rohy, všechny strany jsou oblé a to následovně: vždy kratší strany, ty vzniklé okosením i samotné boční, jsou konkávní, dvě delší strany jsou zvlněné konvexně. [20] Stejně tvarosloví se pak ve zmenšené formě opakuje na položeném piedestalu a patce, která je zase položena na něm. Patka se zvyrazňuje relativně hlubokým trochillem, který zdůrazňuje tektoniku všeho neseného. Kazatelnový koš samotný je po vnějšku výtvarně zpracován v plastické dřevořezbě ryby. Stylizace vzniká hned v přechodovém prostoru, kde na bloku červeného povrchu mramoru stékají vodní pásy, které proudí z výše umístěné vyřezávané desky, která se zpravidla v barokním tvarosloví používá pro imitaci oblaků, ale zde vytváří dojem vodní zvlněné

¹¹³ Mareš - Sedláček 1900

¹¹⁴ Benda 2002–04

plochy, čehož je dosaženo jemnějším vyřezáváním a postříbřeným povrchem, kterým se odlišuje od červené imitace mramoru dole zlato-zelenkavým povrchem ryby. Ta složena z více kusů, do sebe namontovaných plastických kusů.

Když přihlédneme k robustnosti kazatelny, jeví se jako nejsmyslnější nazývat objekt konstrukcí. Její hlavní tvary (pedestál, koš) jsou duté a takto vytvořený prostor skýtá výbornou možnost pohledové výzdoby řečniště. Nejlepší představu o technickém řešení nám nabízí fotografie zachycující důkladné restaurování z let 2002–2004. [21, 22, 23] Nejbohatší část je deska, krycí koš kazatelny. Je to v podstatě poloviční válec doplněný o konzolovitý výstupek, který zobrazuje psychologizované čelo delfína. Tento výstupek udává hlavní charakter expresivního výrazu ryby také proto, že je po stranách ukončen polokulovitými útvary, které znázorňují bulvy zvířete. Oči jsou upřené pohledem do lodi kostela. Exprese je posílena hustým rybím obočím a tryskami vody, které vedou z nozder. Vertikální rytmus tvoří středová „hřívá“ velryby, která svádí pohled směrem po ploutvi ocasu. Tělo ryby je šupinaté po tradičním geometrickém způsobu barokního dekoru. Ocas ryby je zalomen. Toto řešení je překvapivé, jelikož jsme u zobrazování vodního zvířete přivyklí vídat na ocasech spirálu.¹¹⁵ Takovou variaci by logicky komplikovalo celkové řešení pohledového zakrytí schodiště, proto je zde ocasní ploutev zalomena pouze v náznaku pohybu ryby. Jedná se o další konstrukční segment objektu. [22] Kromě již zmíněné středové ploutve má ryba ploutev ocasní a dvě ploutve břišní. Dále zaujímá okraj zábradlí nasazená lišta představující pysky a na ní výstupky značící zuby vodního monstra. Tlma ční vzhůru k ozvukové desce ve tvaru mušle, přes kterou tečou proudy vody. Zajímavé řešení je vrchní externí výzdoba v podobě holubice Duchy Svatého. Na barokních kazatelnách jsme zvyklí vídat tento motiv na podhledu ozvukové desky.¹¹⁶ Zde však zářivý věnec s paprsky slunce dekoruje celek jako externí segment, který je upevněn na zdi nad ozvukovou deskou.

Deska samotná je zde zastoupena mušlovitým útvarem, který napodobuje v přírodě se vyskytující Hřebenatku svatojakubskou. [17] Jak název napovídá tvar je jedním z atributů svatého Jakuba. Poutníci na cestě do Santiaga de Compostela údajně nosívali tuto mušli jako nástroj k pití vody. Je možné, že tím chtěl autor podtrhnout poutní charakter kaple svaté Barbory.

¹¹⁵ Jak je tomu na kazatelně ve tvaru ryby v Kratonohách, Mnichovicích i Dušníkách.

¹¹⁶ Jak je tomu například na rakouských kazatelnách ve tvaru lodi (s rybářem).

13.3. Analýza

V topografické literatuře se nachází informace, že kazatelna byla přemístěna do Bošileckého chrámu roku 1786 v důsledku Josefských reforem.¹¹⁷ Jako původní umístění se uvádí poutní kaple svaté Barbory v lesích u Třeboně. Pokud bychom hledali původní umístění kazatelny, nenašli bychom na dnešním místě nic než stopy základů chrámu.

Místo bylo však tradičním cílem lidové zbožnosti. Vzhledem ke své situační poloze se jednalo o kostel poutní. Jeho mobiliář se roztrousil do různých kostelních interiérů na panství Třeboň.¹¹⁸ Již dříve bylo praxí, že například z důsledku pořízení nového vybavení kostela bylo staré vybavení předáno menším farnostem, které si nemohly z důvodu nízkého rozpočtu dovolit. Fakt, že bošilecká farnost patřila v 18. století mezi ty nejméně výnosnější,¹¹⁹ mohl ovlivnit zisk většiny mobiliáře zrušené poutní kaple.

14. Mnichovice

14.1. Obecné informace

Farní kostel v obci Mnichovice je zasvěcen Narození Panny Marie. Budova kostela se nachází na kratším vrchním konci návsi, která je umístěna ve svahu. Kostel již z dálky překvapuje svou bohatou profilací v korunní římsě a zajímavým nápisem v průčelí, které odkazuje na patronaci kostela. Jak nám dává zřetelně najevo název obce, první kostel svatého Michala a sboru andělských zde zbudovali mniši z blízkého Sázavského kláštera. Stavba byla vyvedena ve slohu románském a později nahrazena gotickým kostelem. V roce 1754 místo zasáhl požár, a proto bylo rozhodnuto o výstavbě nového chrámu, tentokrát ve slohu barokním. Tato stavba se nám tedy, bez dalších výraznějších zásahů, dochovala do dnešních dnů i s originálním mobiliářem výborné výtvarné hodnoty.

¹¹⁷ Mareš - Sedláček 1900

¹¹⁸ Oltář svaté Barbory se dnes nachází v děkanském chrámu v Třeboni.

¹¹⁹ Pumpr 2010, s. 236

*„...Mnichovice pěkné městečko v údole Mnichovky, založeno bylo mnichy kláštera Sázavského. Již r. 1383 stával tu farní chrám sv. Václava, kterýž byl r. 1754 hrab. Khevenhüllerem přestavěn. ...“*¹²⁰

Vysoce kvalitní interiérová výzdoba je dílem západočeského sochaře Lazara Widemanna (1697–1769).¹²¹ Kazatelna působí vyváženě, díky protějškovému sousoší Krista a Jana Křtitele. [25] Autor v regionu pracoval také na vnitřní výzdoby kostela v Poříčí nad Sázavou.

14.2. Popis kazatelny

Kazatelna v mnichovickém kostele se nachází na severní (pravé při pohledu na kněžiště) – evangelní straně prostoru. Rozdíl od kazatelny bošilecké a kratonožské spočívá především v konstrukčním řešení. Od svých příbuzných je odlišná svým zabudováním – nejedná se o samostatně stojící řečniště, ale je nedílně propojena se zdívkou kostela. Na kazatelnu se nevstupuje schůdky dřevěnými, ale řečník se do koše kazatelny dostává ze sakristie, ze které je vedeno úzké schodiště, prostupující zeď, která odděluje prostor sakristie a prostor lodi. Tím je podobná konstrukčnímu řešení kazatelny v kladských Dušníkách. Kazatelna je připevněna k okosenému rohu zdi, na kterou jsou svedeny klenební pásy stropu. Na pásy navazují pilastry, které jsou od klenby odděleny vyjímečně bohatou profilací, která je jednou z charakteristických tvarosloví kostela. [24]

Při vstupu do kostela nás zaujme ambona již na první pohled, nejen díky svému fantastickému vzhledu, ale také svou velikostí. Na šířku zaujímá zhruba metr zdiva, na výšku pak zhruba čtyři metry. Umístění nad úrovní země dojem ještě zvětšuje. V prostoru pod kazatelnou je ve zdivu zapuštěný pamětní kámen o vysvěcení kostela z 8. září 1754. [31]¹²² Tento kámen je ovšem velmi upozaděn právě barokní kazatelnou, která je výrazná tvaroslovím i barvou. Samotný koš se drží zevrubného tvaru válce. Plocha koše je členěna vyřezávanými diagonálními pásy, které jsou naopak horizontálně prořezávané, což vytváří zajímavý kontrast, čímž se chtěl autor nejspíše přiblížit

¹²⁰ Doubrava 1906

¹²¹ Kovařík 2006, s. 270

¹²² Podlaha 1907–13

zvrásněnému povrchu mořského tvora nebo vodní hladiny. Na ploše vascy jsou dále tři reliéfní obrazce, které nás velmi konkrétně ujišťují o ikonografii celé konstrukce. [26–30] V čele koše (tedy ve směru okosení rohu zdiva) vidíme postavu starozákonního proroka Jonáše, který, obrácený hlavou k zemi, padá do hlubin moře. Z pod komplikovaně rozvité draperie vyčuhují dvě směrem nahorů dvě lýtka. Ve spodní části je světceva tvář a ruka s prstem, které obě poukazují do míst pod kazatelnu. Nalevo i napravo od Jonáše jsou umístěny dvě rokajové kartuše, v nichž jsou vyobrazení evangelisté Lukáš se symbolem býka a Jan se symbolem orla. Oba dva jsou zachyceni ve stejné póze – sedí, jednou rukou drží Písmo a druhou pak míří vzhůru, zřejmě do prostor v nichž se měl nacházet řečník. Dále je koše kazatelny ve volných místech doplněn o jakési vyřezávané plaménkové prvky. Tyto útvary, kartuše a reliéf Jonáše jsou, narozdíl od leskle tyrkysového povrchu kazatelny, zlacené. Taktéž jsou zlacené i dvě ploutve, které hraničí boční strany kazatelny při zdivu kostela. Jinak je tomu už u vrchní hrany koše, jenž je tvarován do podoby pysku. Ten je stříbřený a svou oblou plasticitou převyšuje o pár čísel plochu kazatelny. Podobný útvar rámuje celý prostor pro kazatele, kde ve vrchní části je dekorován ještě kolíky, které zcela jistě mají navozovat vzezření zubů. Ozvuková deska, která bývá nejčastěji dekorována holubicí Ducha Svatého je zde v podobě žebrovaného patra vnitřku tlamy. Nad ozvukovou deskou se nachází nejexpresivnější část kazatelny. V prostředku je umístěn čenich, který spíše než mořské příšeře může patřit savci. Ten je obklopen již výše zmíněnou lištou ve tvaru pysků, která je ovšem v této vrchní části pokryta vyřezávanými chlupy a zlacením. Nad čumákem jsou umístěny dvě oči, kterým nechybí obočí a řasy. Oči jsou zapadlé do velmi výrazného nadočnicového výčnělku. Nad tváří ryby se začíná celá hmota kazatelny zužovat. Toto zúžení tvoří kuželovitý ocas ryby, který je pokryt, stejně jako koš kazatelny v Bošilci, půlkruhovými výřezy ve tvaru rybích šupin. Šupiny se směrem ke konci ocasní ploutve zmenšují. Tělo je i v těchto místech doplněno po stranách o menší ploutve, které mají stejný tvar jako ploutve na úrovni koše a spolu tak ladí v celé výšce kazatelny. Zároveň tyto ploutve navozují expresivní dravčí dojem. Vrchol celé kazatelny je tvořen závěrem ocasní ploutve. Ta je jednou zakroucená. Závěr nevyhlíží už jako rybí ploutev, ale spíše vypadá jako plamen, či jako rozvětvená palma. Celý segment od ozvukové desky k vrcholu je pozlacený, s výjimkou očních bulv. Ty jsou černé s červenou duhovkou. V nepohledové části spodního zakončení kazatelny je písmomalířsky zaznamenáno datum meziválečného restaurování objektu. [32]

14.3. Analýza

Postava proroka Jonáše na této kazatelně míří prstem směrem k zemi. Nabízí se otázka, jestli zde autor chtěl podtrhnout akcent smrti, který Jonáš tradičně připomíná. V kontextu celého kostela je zajímavé, že směrem, kterým Jonáš ukazuje se nachází také pamětní deska o obnově kostela. Mohlo jít o hříčku, kterou chtěl autor zdůraznit obnovu objektu.

Figurální kompozice, kterou je prorok zpodobněn je k nalezení i na dalších dílech Lazara Widemanna.¹²³

15. Lázně Dušníky

15.1. Obecné informace

Farní kostel svatého Petra a Pavla ve městě Dušníky je umístěn na polském pohraničí s Českou republikou. Chrám byl vybudován v letech 1708–1730 na místě starší svatyně. Návštěvníkovi se otevírá do longitudinálního sálového prostoru zaklenutého valenou klenbou s lunetovými výsečemi. Interiér je prostorný a světlý. Kněžiště je řešeno oblou apsidou. Hlavní oltářní plátno je připsáno Petru Brandlovi.

Kazatelnu objednal farář Johann Franz Heinel u umělce Michaela Kösslera, který dílo vyhotovil mezi léty 1720–1722. Ve své době byl Heinel také radou města Dušníky. Postavení a nároky tohoto objednavatele se odráží ve velmi složitě koncipovaném teologicko-uměleckém díle. Sylvia Kopez uvádí dobu vzniku do širších let 1718–1736.¹²⁴ Sochy Evangelistů vytvořil Michael Ignacius Klahr.¹²⁵

15.2. Popis kazatelny

¹²³ Kovařík 2006

¹²⁴ Kopez 2000, s. 20.

¹²⁵ Dehio 2005

Kazatelna nacházející se ve městě Lázně Dušníky má vertikální dynamiku. Nachází se na epištolní straně a vytváří kompozičně vyváženou dvojici s protějškovým pomníkem sv. Jana Nepomuckého. Socha pražského světce upomíná na historickou vazbu Kladska k zemím Koruny české, která trvala do roku 1742. Oba objekty, kazatelna i pomník, jsou ukotveny k pilastrům oddělující chór od hlavní lodi. Opticky dynamizují hlavní oltář a dodává celému kněžišti vyváženost za pomoci scénografických prvků. [33] Vertikála protějškových objektů sahá od paty chrámu k vrcholové římse. Tam v úrovni hlavic sloupů objevují zlacené a stříbřené plastické prvky.

Dva objekty mají identické zpodobnění naturálních prvků (obláčky, voda, paprsky slunce) a jsou doplněny figurální výzdobou v podživotní velikosti. Jedná se o skupiny figur, které ve svém vztahu vytváří pro diváka dojem pohybu vzhůru.

Na vrchním závěru kazatelny se nachází ústřední figura Ježíše s trnovou korunou, obklopená zlatými paprsky. Pán stojí v kontrastu, zahalen do bederní roušky. Nad Kristem je umístěna zlacená nápisová páska.¹²⁶ Po stranách jsou umístěny figury a poprsí putti v stříbrných oblacích. Prostor za plastikou je modrý, tím zvýrazňuje figuru, která stojí na čučku.

V úrovni pod Ježíšem je nižší patro sousoší Církevních otců (Ambrož, Jeroným, Augustin a Řehoř). Jejich postavy jsou zahalené v pozlacených tunikách a postavy sedí na proudech vody, které jsou (zřejmě) tryskány z válců velryby. Soudím, že autor využil sourodého zpodobnění vodního proudu a nebeských oblak záměrem. Přírodní živly zde slouží jako platforma, na níž se umístily biblické postavy. Velrybí výrostky, ze kterých prýští voda ovšem působí dost fantaskně.

Pod Otcí stojí prorok Ezechiél, obklopen postavami ze své vize, tedy lebkami, kostmi a zmrtvýchvstalými postavami.¹²⁷ Tento plán se odehrává již na vrchní hraně velrybí čelisti. Zajímavá je postava jednoho zmrtvýchvstalého, který je zčásti kostra, zčásti už obalem svalovinou. Tento plán dost drasticky ukazuje pomíjivost a křehkost lidského těla. Tím staví dílo do kontextu okolního mobiliáře kostela. Mám na mysli především postavu svatého Bartoloměje na evangelní zdi chrámu a také výjevy z pekla na oltáři čtrnácti svatých pomocníků v boční kapli.

¹²⁶ Jedná se o zkrácenou verzi citátu z Matoušova Evangelia - „*Pojďte ke mně, (všichni upracovaní a obtěžkani), a já vám dám odpočinout.*“ Mt 11,28

¹²⁷ Ez 37,1-10

Na informační tabuli v předsálí kostela je figura popsána jako „prorok Jonasz“. Pokud by tomu tak opravdu bylo, je nutné se tázat, proč by Jonáš vkládal do jiného biblického narativu.

Tluma velryby, která tvoří rámeček pro řečníka je výrazná svou hrubostí. Má narůžovělou polychromii. Takto jsou řešeny již zmíněné výrostky, ze kterých prýští proudy vody. Autor zde vyřezal také zuby, porůznu rozmístěné na rámu řečniště. Došel tak velké míry naturalismu, když použil někde špičáky a někde zase stoličky. Je to však naturalismus spíše antropomorfní, což dodává celku opět fantaskní zjev. Stejný případ jsou i oči zvířete. Ty už nejsou tolik scénografické, jako oči ostatních rybích kazatelů. Zde užití tvarosloví připomíná spíše oko lidské.

Zadní strana koše není průchozí. Takové řešení známe z mnichovického kostela, kde je vedeno přístupové schodiště přímo sakristie. Přístup je však sveden kolem zadní (nepohledové) části kazatelny. Až tam je proražený vchod skrze zeď. Zada řečniště jsou však výtvarně zpracovány. Nachází se zde reliéfní vyobrazení bouře, která zasáhla námořníky s prorokem Jonášem, který se následně vrhá přes palubu do chřtánu velké ryby.

Pod úrovní řečniště se nachází poslední plán figurální výzdoby. Jsou zde segmenty plastické výzdoby zobrazující oblaka, putti a také postavy čtyř evangelistů. Evangelisté drží knihy s Písmem a na některých jsou biblické verše.¹²⁸ Jeden slouží k záznamu restaurátorské úpravy. Ve vertikální ose s místem řečníka se nachází ještě rozevřená kniha s německým citátem.¹²⁹ Tu po obou stranách poukazují dva putti, třetí je umístěn, jen ve formě poprsí, nad knihou. Divák má při čelním pohledu na kázacího tento citát před očima. Pod Evangelisty je dále dekorativní závěr koše kazatelny, nachází se zde jeden celoplastický putti, který drží nápisovou pásku.[42]¹³⁰

15.3. Analýza

¹²⁸ Zde označený citát zní: „*Gottes Wort ist eine Speise, süßer als honig und Honigseim*“ s označením 118. Psalm je nejspíš pasáž ze Žalmů 119,103: „*(Jak sladce mi chutnají tvé výroky) – sladší než med jsou ústům můj!*“

¹²⁹ „*Selig sind, welche Gottes Wort hören und das selbe beobachten*“, tedy: „*Spíše blaze těm, kdo slyší Boží slovo a dodržují je.*“ Lk 11,28

¹³⁰ „*Höre!*“, tedy „*(kdo má uši), slyš!*“ Mt 13,9

Kvality, které toto dílo vlastní, staví kazatelnu na pomyslnou první příčku před ostatní. Je to především protože mají propracovaný teologický koncept. Tento koncept nám dává z rybích kazatelen nejjasněji, že se příběh o Jonášovi dával do přímé souvislosti s Ježíšovým pobytem v hrobě. Jsou tu dvě roviny teologických konceptů: autoři (Církevní Otcové + Evangelisté) a hrdinů (Ježíš + Ezechiel + Jonáš). Přičemž Jonáš je zde zastáván přímo kázajícím. Tyto roviny se střídají na korpusu kazatelny v plánech, hierarchicky oddělených. Logika této stavby začíná v rybí kazatelně inkorporovaným Jonášem (knězem) a končí Kristem na vrchním závěru kazatelny. Ezechielovo vidění, upomínající na zmrtvýchvstalé je článkem, který obě postavy propojuje a dodává logiku. Propracovaností takového systému činí tento kus vyjimečný v rámci rybích kazatelen, nicméně ve svém regionálním kontextu se jedná o jeden z mnoha takových dochovaných objektů. Jan Samek je zahrnuje do skupiny *res-images* (věci-obrazy). Jedná se o předměty vzniklé na území Polského království mezi léty 1600–1800, které spíše, než z praktické funkce, mají daný vzhled silněji stanoven obrazovým obsahem, jenž nesou. Typicky se jedná o křtitelnice, svícny, oltáře a kazatelny s kombinací různých znázornění z Nového a Starého Zákona.¹³¹ Za zmínku stojí kazatelna s miniaturním vyobrazením Kázání na hoře.¹³² Samotný korpus ryby nám vzdáleně připomíná kompozici kratonožské kazatelny. Podoba spočívá v barvě i některých základních tvarech, především ve stočené ocasní ploutvi a postavení.

Závěr

Výše popsané kazatelny vyobrazují příběhy z Bible. Jedná se o ty pasáže, které se týkají rybolovu prvních Kristových následovníků a námořního dobrodružství proroka Jonáše. Tyto obrazy jsou užívány na kostelním mobiliáři především tam, kde se vyskytují vodní plochy a tudíž zde byl historicky významný rybolov. Traunkirchen i Weissenregen se nachází u velkých jezer, Fischlham dle svého názvu je „domovem ryby“. Třeboňsko, Královéhradecko i Dolní Slezsko byli významné oblasti rybníkářství.¹³³ Kombinace vodního světa a křesťanského umění mohlo doplňovat i kult svatého Jakuba, který byl

¹³¹ Samek 1970A

¹³² Farní kostel ve Wysokiej Cerkwi, 1724 (Samek 1970A)

¹³³ Míka 1955

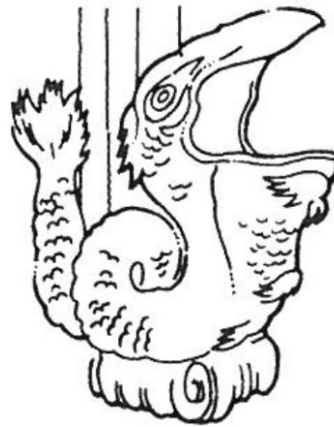
původem rybář. Kult se šířil prostřednictvím sítě poutních kostelů. Motiv Jonáše není izolovaný, ale hojně je kombinován v duchu biblického paralelismu.

Na kazatelkách ve tvaru lodi se projevuje identifikace Církve jako lodi svatého Petra. Dále se na nich projevují dobové historické okolnosti – ohrožení reformací a osmanskou expanzí do Evropy.

V novověku je ve střední Evropě doložena obliba velikonočních inscenací s tématem Jonáše. Performativní praxe má svůj původ už ve raném křesťanství, kdy byla součástí velikonočních svátků. V této době se poprvé objevují motivy Jonáše na kazatelkách v oblasti Itálie. Tato tradice ožívá v novověku, kde se objevují kazatelny ve tvaru ryby.

Vyobrazení mořských monster vrcholí v období pozdního baroku. Pozitivistické pojetí zoologie upřesňuje lidské poznatky o vodních zvířatech. Z tohoto důvodu se upouští od expresivního zobrazování vodních živočichů a projekce lidské psychologie do těchto tvorů.

Obrazová příloha

KRATONOHY –
kostel sv. Jakuba
kazatelna kol. r. 1710

1. Antonín Kryl: ilustrace kratonožské kazatelny, in: Herout 1994.

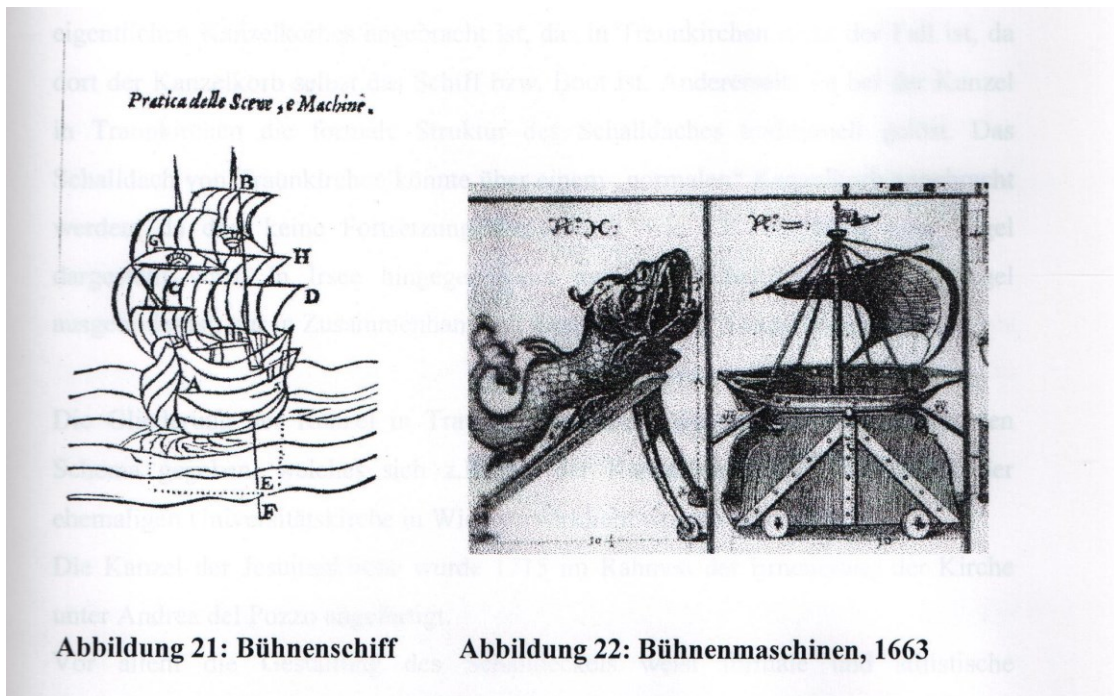

Abbildung 21: Bühnenschiff

Abbildung 22: Bühnenmaschinen, 1663

2. Josef Furtenbach: Prospectiva, návod na sestavení kulís ryby a lodi, in: Kopez 2000, s. 48.

3. Kazatelna ve tvaru lodi s rybáři, farní kostel Traunkirchen, 1753,
<https://juergenhennekunstkritik.wordpress.com/category/kunst/page/2/> (s
laskavým svolením p. Juergena Henne; poslední návštěva 7. 2. 2022)

4. Komparace vodních proudů na kazatelně ve tvaru lodi s rybáři v Traunkirchen <https://juergenhennekunstkritik.wordpress.com/category/kunst/page/2/> (s laskavým svolením p. Juergena Henne; poslední návštěva 7. 2. 2022) a kazatelně ve tvaru ryby v Bošilci http://www.sevetin.bcb.cz/bf_kazatelna.html (poslední návštěva 7. 2. 2022).

5. Adama Rache, Xaveri Leithner, kazatelna ve tvaru lodí s rybáři ve farním kostele sv. Petra, 1759, https://austria-forum.org/attach/Wissenssammlungen/Sakralbauten/Pfarrkirche_Fischlham/Fischlham_Kirche_hl_Petrus_Fischerkanzell.jpg (poslední návštěva 7. 2. 2022).

6. Johann Paul Hager, kazatelna ve tvaru lodi s rybáři v kostele Nanebevzetí Panny Marie ve Weissenregen, 1758, <https://www.monumente-online.de/de/ausgaben/2019/2/Schiffskanzeln-in-Sueddeutschland.php> (poslední návštěva 12. 09. 2021).

7. Johann Paul Hager, kazatelna ve tvaru lodi s rybáři v kostele Nanebevzetí Panny Marie ve Weissenregen, 1758, spodní závěr, <https://www.monumente-online.de/de/ausgaben/2019/2/Schiffskanzeln-in-Sueddeutschland.php> (poslední návštěva 12. 09. 2021).

8. Orbis pictus, grafická ilustrace ke kapitole věnované mořským živočichům, <https://komensky.knihovny.cz/orbis-ukazky.html> (poslední návštěva 1. 11. 2021).

9. Anonym, Jonáš v chřtánu žraloka, 17. století, Hamburg, Altonaer Museum, <http://www.museen-sh.de/Objekt/DE-MUS-058811/lido/alt-e00074027> (poslední návštěva 1. 11. 2021).

10. Jakub Teplý, Dům U Jonáše, Pardubice, 2. pol. 18. století (foto: autor).

11. Kratonohy, kostel sv. Jakuba Většího, pohled na kněžiště, po 1710 (foto: autor).

12. Kratonohy, kostel sv. Jakuba Většího, pohled na kruchtu, po 1710 (foto: autor).

13. Kratonohy, kostel sv. Jakuba Většího, fresková výzdoba klenby lodi, emblém s mottem MITTAM VOBIS PISCATORES MULTOS, po 1710, in: Panoch 2007, (foto: autor).

14. Kratonohy, kostel sv. Jakuba Většího, kazatelna ve tvaru ryby, pohled z kněžiště, po 1710, (foto: autor).

15. Kratonohy, kostel sv. Jakuba Většího, kazatelna ve tvaru ryby, vnitřek ozvukové desky, po 1710, (foto: autor).

16. Kratonohy, kostel sv. Jakuba Většího, kazatelna ve tvaru ryby, pohled z hlavní lodi, po 1710, (foto: autor).

17. Bošilec, kostel svätého Martina, kazatelna ve tvaru ryby, (foto: autor).

18. Bošilec, kostel svätého Martina, kazateľna ve tvaru ryby, detail piedestalu, (foto: autor).

19. Bošilec, kostel svätého Martina, kazatelna ve tvaru ryby, detail piedestalu, (foto: autor).

20. Bošilec, kostel svatého Martina, kazatelna ve tvaru ryby, pohled z hlavní lodi.
(foto: autor).

21. Bošilec, kostel svatého Martina, kazatelna ve tvaru ryby, průběh restaurování, http://www.sevetin.bcb.cz/bf_kazatelna.html (poslední návštěva 16. 11. 2021).

22. Bošilec, kostel svatého Martina, kazatelna ve tvaru ryby, průběh restaurování, http://www.sevetin.bcb.cz/bf_kazatelna.html (poslední návštěva 16. 11. 2021).

23. Bošilec, kostel svatého Martina, kazatelna ve tvaru ryby, průběh restaurování, detail zdobných prvků, http://www.sevetin.bcb.cz/bf_kazatelna.html (poslední návštěva 16. 11. 2021).

24. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, kazatelna ve tvaru ryby, pol. 18. století, pohled z hlavní lodi (foto: autor).

25. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, protějškové sousoší Křest Krista, pol. 18. století, pohled z hlavní lodi (foto: autor).

26. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, kazatelna ve tvaru ryby, pol. 18. století, detail, (foto: autor).

27. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, kazatelna ve tvaru ryby, pol. 18. století, detail rokaje s evangelistou Janem, (foto: autor).

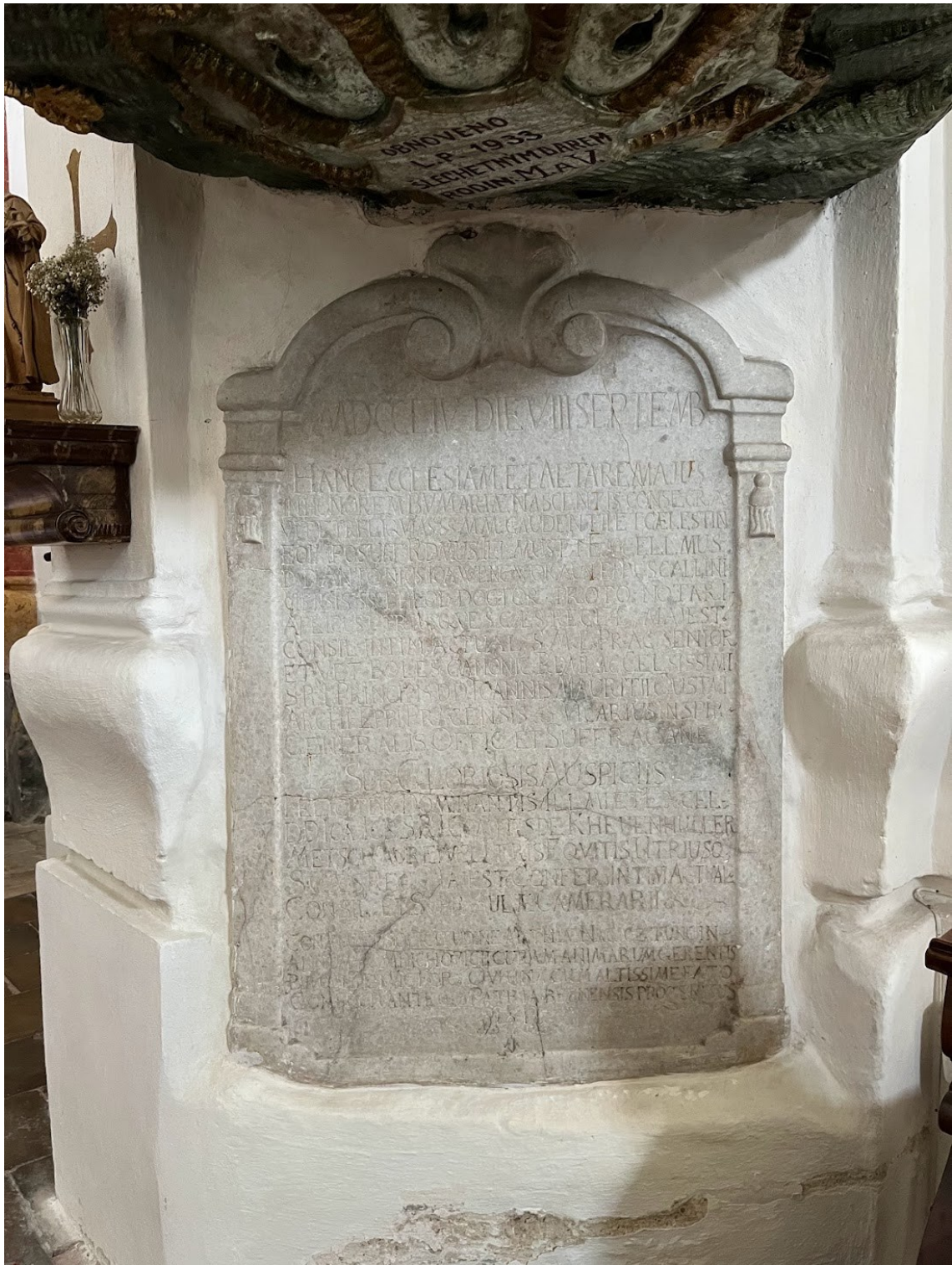
28. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, kazatelna ve tvaru ryby, pol. 18. století, detail rokaje s evangelistou Lukášem, (foto: autor).

29. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, kazatelna ve tvaru ryby, pol. 18. století, pohled na spodní část kazatelny, (foto: autor).

30. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, kazatelna ve tvaru ryby, pol. 18. století, detail proroka Jonáše, (foto: autor).

31. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, kazatelna ve tvaru ryby, pol. 18. století, pamětní deska, (foto: autor).

32. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, kazatelna ve tvaru ryby, pol. 18. století, detail spodního závěru, (foto: autor).

33. Kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, pohled na hlavní oltář, (foto: autor).

34. Michael Kössler, Michael Ignatius Klahr, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, kazatelna ve tvaru ryby, (foto: autor).

35. Michael Kössler, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, protějškové sousoší svržení sv. Jana Nepomuckého, (foto: autor).

36. Michael Kössler, Michael Ignatius Klahr, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, kazatelna ve tvaru ryby, pohled z kněžiště (foto: autor).

37. Michael Kössler, Michael Ignatius Klahr, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, kazatelna ve tvaru ryby, detail řečniště, (foto: autor).

38. Michael Kössler, Michael Ignatius Klahr, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, kazatelna ve tvaru ryby, detail, (foto: autor).

39. Michael Kössler, Michael Ignatius Klahr, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, kazatelna ve tvaru ryby, detail evangelisty, (foto: autor).

40. Michael Kössler, Michael Ignatius Klahr, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, kazatelna ve tvaru ryby, detail vrchního závěru, (foto: autor).

41. Michael Kössler, Michael Ignatius Klahr, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, kazatelna ve tvaru ryby, detail ocasní ploutve, (foto: autor).

42. Michael Kössler, Michael Ignatius Klahr, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, kazatelna ve tvaru ryby, detail nápisové pásky, (foto: autor).

Seznam použitých zkratk

ed. – editor

např. – například

srov. – srovnání

tzv. – takzvaně

Seznam literatury

Bibliografie:

- BARIČEVIĆ 1967
Doris Baričević, Die Walfischkanzel in Lovrečka varoš, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 10–11, 1967, s. 179–180, <https://hrcak.srce.hr/148370> (poslední návštěva 15. 5. 2021).
- BAUERFEIND 2019
Robert Bauerfeind, Jona und der Hai, Zu einem frühneuzeitlichen Hai-Präparat zwischen Exegese und Naturgeschichte, *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 82, 2019, s. 166–178.
- BENDA 2002
Jaroslav Benda: restaurování barokní kazatelny v podobě delfína z polychromovaného stříbrného a zlaceného dřeva, České Budějovice 2002, <https://iispp.npu.cz/carmen/detail/131176?search=3e0365ff-8d0d-41cd-b294-b8834a901389&si=1> (poslední návštěva 6. 5. 2022).

- BERCKENHAGEN 1997
Ekhart Berckenhagen, Narrenschiffe, Barken des Heils, Gondeln der Lust, Todesnachen, *Schiffahrtsarchiv* 20, 1997, s. 79–128
<https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/59735> (poslední návštěva 25. 4. 2022).
- BIBLE 2021
Bible Český ekumenický překlad, Praha 2021.
- BLAŽÍČEK 1976
Oldřich Jakub Blažíček: Ferdinand Maxmilián Brokoff. Praha 1976.
- BRITANNICA 2014
Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "ambo". Encyclopedia Britannica 2014, <https://www.britannica.com/topic/ambo-church-architecture> (poslední návštěva 21. 3. 2022).
- CECHNER 1904
Antonín Cechner: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Královéhradeckém. Soupis památek historických a uměleckých v Království Českém, 19, Praha 1904, s. 129.
- DEHIO
Georg Dehio: Handbuch der Kunstdenkmäler in Polen. Schlesien, München 2005, s. 272–273.
- DOUBRAVA 1906
Vilém L. Doubrava: Středními Čechami stručný illustrovaný průvodce nejšířším okolím Prahy, Posázavím, Berounskem, Středohořím, Turnovskem a Jičínskem, Praha 1906, s. 11.

- GLASS 1987
Dorothy F. Glass, Pseudo-Augustine, Prophets, and Pulpits in Campania, in: *Dumbarton Oaks Papers Vol. 41*, in: *Studies on Art and Archeology in Honor of Ernst Kitzinger on His Seventy-Fifth Birthday*, Harvard 1987, s. 215–226.
<https://doi.org/10.2307/1291559> (poslední návštěva 1. 5. 2022).

- HEROUT 1994
Jaroslav Herout: *Slabikář návštěvníků památek*, Praha 1994³.

- HRUBÝ 2000
Vladimír Hrubý: *Dům U Jonáše čp. 50 v Pardubicích*, Pardubice 2000.

- JANEČKOVÁ 2011
Marie Janečková: *V nuznej slávě, v slavnej nouzi : svět Ondřeje Jakuba Františka de Waldta*, Praha 2011.

- JOHNSTON 2004
Sarah Iles Johnston: *Religions of the ancient world: a guide*, Cambridge 2004.

- JURKOWSKI 2010
Henryk Jurkowski: *Proměny ikonosféry: vizuální kontext divadelního umění*, Praha 2010.

- KAWA 2012
Katarzyna Kawa, *Ambony Łodziowe w Polsce. Studium ikonograficzno-ikonologiczne*, *Roczniki humanistyczne*, 60, 2012.

- KOFROŇOVÁ 2000
Johana Kofroňová, *Problematika sakrálního prostoru po Tridentuském koncilu ve světle názorů církevních autorit*, *Umění* 1–2/48, 2000, s. 41–54.

- KOCH 2012
Wilfried Koch: Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost, Praha 2012³.
- KOPEZ 2000
Sylvia Kopez, Die Fischerkanzeln in Österreich, diplomová práce, Universität Wien. Wien 2000.
- KOVAŘÍK 2006
Viktor Kovařík: Sochař Lazar Widemann (1697-1769) a jeho dílo v západních Čechách, Plzeň 2006.
- LEIBFRIED – WINTER 2014
Stephan Leibfried – Wolfgang Winter: Ships of church and state in the sixteenth-century reformation and counterreformation : setting sail for the modern state, 2014 (EUI MWP LS) - <http://hdl.handle.net/1814/33411> (poslední návštěva 5. 8. 2021).
- LOUDOVÁ 2015
Michaela Šeferisová Loudová, Bohatá pokladnice konceptů a idejí Ikonografické programy a jejich tvůrci v období baroka na Moravě, *Opuscula historiae artium* 61/2, Brno 2015, s. 134–155.
- MAREŠ – SEDLÁČEK 1900
František Mareš – Jan Sedláček: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese třeboňském. Soupis památek historických a uměleckých v Království Českém, 10, Praha 1900, s. 3–9.
- MAYER 1932
Hanna Mayer: Deutsche Barockkanzeln. Strasbourg 1932.

- MÍKA 1955
Alois Míka: Slavná minulost českého rybníkářství. Praha 1955.

- NEVÍMOVÁ 2001
Petra Nevímová, Barokní kostel – chrám Boží, nebo sbírka uměleckých předmětů?, *Souvislosti* 47/1, 2001, s. 6–15.

- OULÍKOVÁ 2016
Petra Oulíková, Kazatelnice je loď svatého Petra aneb Poznámky o barokních kazatelkách, in: Milovníkům slova Božího k potěšení a užitečnému pobavení. Barokní jezuitské Klatovy 2016 – sborník příspěvků, Klatovy 2016, s. 109–130.

- PANOCH 2006
Pavel Panoch, Voda, loď, ryba. k ikonografii „mokrého“ světa v českém baroku, in: *Historický obzor* IX.–X., 2006, s. 194–202.

- PANOCH 2007
Pavel Panoch, Jan Václav Michna z Vacínova a emblematická výzdoba kostela sv. Jakuba Většího v Kratonohách, in: *Theatrum historiae : sborník prací Katedry historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice*, 2007, s. 157–215.

- PANOCH 2014
Pavel Panoch, Světec, kříž a zbožný krab, in: *Theatrum historiae : sborník prací Katedry historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice* XV, 2014, s. 109–120.

- PODLAHA 1907–13
Antonín Podlaha: Posvátná místa Království Českého, Praha 1907–13, s. 178–183.

- POPELKOVÁ 2018
Hana Popelková, *Kazatelské umění v období pozdního baroka*, diplomová práce, Filozofická fakulta Jihočeské Univerzity, České Budějovice 2018.

- PUMPR 2010

Pavel Pumpr: Beneficia, záduší, patronát v barokních Čechách, Brno 2010.

- ROYT 2006

Jan Royt: Slovník biblické ikonografie, Praha 2006, 100–101.

- RULÍŠEK 2015

Hynek Rulíšek: Postavy, atributy, symboly; slovník křesťanské ikonografie, České Budějovice 2006. s. 386.

- SAMEK 1970A

Jan Samek, Res-imagines: Ze studiów nad rzemiosłem artystycznym czasów nowożytnych w Polsce (lata 1600-1800), *Rocznik Historii Sztuki* 8, 1970, 177–248.

- SAMEK 1970B

Jan Samek, Ambony naves et naviculae w Polsce, in: *Rokoko. Studia nad sztuki I połowy XVIII wieku*, in: *Materiały z Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki we Wrocławiu X.*, Warszawa 1970, s. 219–246.

- SCIROCCO 2015

Elisabetta Scirocco, Jonah, the Whale and the Ambo. Image and Liturgy in Medieval Campania, in: *The Antique Memory and the Middle Ages*, Brno 2015, s. 87–125.

- SLÁDEK 2005

Miloš Sládek: Svět je podvodný verbíř aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. Století, Praha 2005

- SLÁDEK 2017

Miloš Sládek: Slovo ze srdce jejich aneb nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém. Praha 2017.

- SLEZÁKOVÁ 2009
Jana Slezáková: Řádová ikonografie barokních kazatelen v Čechách a na Moravě, bakalářská práce, Univerzita Karlova, Praha 2009

- STROBL 1955
Alice Strobl, Die Naturkanzeln des 18. Jahrhunderts, in: *Alte und neue Kunst* 4, 1955, pp. 38–52.

- ŠPERLING 1982
Ivan Šperling, Vývoj barokních kazatelen v Praze, *Staletá Praha* 12, 1982, 179–196.

- ŠUBRTOVÁ 2000
Jana Šubrtová, *Ikonografie pražských barokních kazatelen*, diplomová práce, Univerzita Karlova, Praha 2000.

- TOMAN – KLEIN 2013
Rolf Toman (ed.) – Barbora Borngässer Klein: Baroko: theatrum mundi - svět jako umělecké dílo. Praha 2013.

- VLNAS 2001
Vít Vlnas: Sláva barokní Čechie. Stati o umění, kultuře a společnosti 17. a 18. století, Praha 2001.

Elektronické zdroje:

- Papežské encykliky z 5. Lateránského koncilu,
<https://www.papalencyclicals.net/councils/ecum18.htm/> (poslední návštěva 20. 9. 2021, překlad: autor)

- WERETKA 2015
John Weretka, Theatres of Preaching The Baroque Pulpit in the Southern Netherlands, *Architecture Art History*, 2015, <http://www.asatours.com.au/the-baroque-pulpit-in-the-southern-netherlands/> (poslední návštěva 20. 9. 2021)

Seznam vyobrazení

1. Antonín Kryl: ilustrace kratonožské kazatelny, in: Herout 1994.
2. Josef Furtenbach: Prospectiva, návod na sestavení kulis ryby a lodi, in: Kopez 2000, s. 48.
3. Kazatelna ve tvaru lodi s rybáři, farní kostel Traunkirchen, 1753, <https://juergenhennekunstkritik.wordpress.com/category/kunst/page/2/> (s laskavým svolením p. Juergena Henne; poslední návštěva 7. 2. 2022)
4. Komparace vodních proudů na kazatelně ve tvaru lodi s rybáři v Traunkirchen <https://juergenhennekunstkritik.wordpress.com/category/kunst/page/2/> (s laskavým svolením p. Juergena Henne; poslední návštěva 7. 2. 2022) a kazatelně ve tvaru ryby v Bošilci http://www.sevetin.bcb.cz/bf_kazatelna.html (poslední návštěva 7. 2. 2022).
5. Adama Racher, Xaveri Leithner, kazatelna ve tvaru lodi s rybáři ve farním kostele sv. Petra, 1759, https://austria-forum.org/attach/Wissenssammlungen/Sakralbauten/Pfarrkirche_Fischlham/Fischlham_Kirche_hl_Petrus_Fischerkanzeln.jpg (poslední návštěva 7. 2. 2022).
6. Johann Paul Hager, kazatelna ve tvaru lodi s rybáři v kostele Nanebevzetí Panny Marie ve Weissenregen, 1758, <https://www.monumente-online.de/de/ausgaben/2019/2/Schiffskanzeln-in-Sueddeutschland.php> (poslední návštěva 12. 09. 2021).
7. Johann Paul Hager, kazatelna ve tvaru lodi s rybáři v kostele Nanebevzetí Panny Marie ve Weissenregen, 1758, spodní závěr, <https://www.monumente-online.de/de/ausgaben/2019/2/Schiffskanzeln-in-Sueddeutschland.php> (poslední návštěva 12. 09. 2021).

8. Orbis pictus, grafická ilustrace ke kapitole věnované mořským živočichům, <https://komensky.knihovny.cz/orbis-ukazky.html> (poslední návštěva 1. 11. 2021).
9. Anonym, Jonáš v chřtánu žraloka, 17. století, Hamburg, Altonaer Museum, <http://www.museen-sh.de/Objekt/DE-MUS-058811/lido/alt-e00074027> (poslední návštěva 1. 11. 2021).
10. Jakub Teplý, Dům U Jonáše, Pardubice, 2. pol. 18. století (foto: autor).
11. Kratonohy, kostel sv. Jakuba Většího, pohled na kněžiště, po 1710 (foto: autor).
12. Kratonohy, kostel sv. Jakuba Většího, pohled na kruchtu, po 1710 (foto: autor).
13. Kratonohy, kostel sv. Jakuba Většího, fresková výzdoba klenby lodi, emblém s mottem MITTAM VOBIS PISCATOIRES MULTOS, po 1710, in: Panoch 2007, (foto: autor).
14. Kratonohy, kostel sv. Jakuba Většího, kazatelna ve tvaru ryby, pohled z kněžiště, po 1710, (foto: autor).
15. Kratonohy, kostel sv. Jakuba Většího, kazatelna ve tvaru ryby, vnitřek ozvukové desky, po 1710, (foto: autor).
16. Kratonohy, kostel sv. Jakuba Většího, kazatelna ve tvaru ryby, pohled z hlavní lodi, po 1710, (foto: autor).
17. Bošilec, kostel svatého Martina, kazatelna ve tvaru ryby, (foto: autor).
18. Bošilec, kostel svatého Martina, kazatelna ve tvaru ryby, detail piedestalu, (foto: autor).
19. Bošilec, kostel svatého Martina, kazatelna ve tvaru ryby, detail piedestalu, (foto: autor).
20. Bošilec, kostel svatého Martina, kazatelna ve tvaru ryby, pohled z hlavní lodi. (foto: autor).
21. Bošilec, kostel svatého Martina, kazatelna ve tvaru ryby, průběh restaurování, http://www.sevetin.bcb.cz/bf_kazatelna.html (poslední návštěva 16. 11. 2021).
22. Bošilec, kostel svatého Martina, kazatelna ve tvaru ryby, průběh restaurování, http://www.sevetin.bcb.cz/bf_kazatelna.html (poslední návštěva 16. 11. 2021).
23. Bošilec, kostel svatého Martina, kazatelna ve tvaru ryby, průběh restaurování, detail zdobných prvků, http://www.sevetin.bcb.cz/bf_kazatelna.html (poslední návštěva 16. 11. 2021).
24. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, kazatelna ve tvaru ryby, pol. 18. století, pohled z hlavní lodi (foto: autor).

25. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, protějškové sousoší Křest Krista, pol. 18. století, pohled z hlavní lodi (foto: autor).
26. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, kazatelna ve tvaru ryby, pol. 18. století, detail, (foto: autor).
27. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, kazatelna ve tvaru ryby, pol. 18. století, detail rokaje s evangelistou Janem, (foto: autor).
28. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, kazatelna ve tvaru ryby, pol. 18. století, detail rokaje s evangelistou Lukášem, (foto: autor).
29. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, kazatelna ve tvaru ryby, pol. 18. století, pohled na spodní část kazatelny, (foto: autor).
30. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, kazatelna ve tvaru ryby, pol. 18. století, detail proroka Jonáše, (foto: autor).
31. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, kazatelna ve tvaru ryby, pol. 18. století, pamětní deska, (foto: autor).
32. Lazar Widemann, Mnichovice, kostel Narození Panny Marie, kazatelna ve tvaru ryby, pol. 18. století, detail spodního závěru, (foto: autor).
33. Kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, pohled na hlavní oltář, (foto: autor).
34. Michael Kössler, Michael Ignatius Klahr, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, kazatelna ve tvaru ryby, (foto: autor).
35. Michael Kössler, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, protějškové sousoší svržení sv. Jana Nepomuckého, (foto: autor).
36. Michael Kössler, Michael Ignatius Klahr, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, kazatelna ve tvaru ryby, pohled z kněžiště (foto: autor).
37. Michael Kössler, Michael Ignatius Klahr, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, kazatelna ve tvaru ryby, detail řečniště, (foto: autor).
38. Michael Kössler, Michael Ignatius Klahr, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, kazatelna ve tvaru ryby, detail, (foto: autor).
39. Michael Kössler, Michael Ignatius Klahr, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, kazatelna ve tvaru ryby, detail evangelisty, (foto: autor).
40. Michael Kössler, Michael Ignatius Klahr, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, kazatelna ve tvaru ryby, detail vrchního závěru, (foto: autor).

41. Michael Kössler, Michael Ignatius Klahr, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, kazatelna ve tvaru ryby, detail ocasní ploutve, (foto: autor).
42. Michael Kössler, Michael Ignatius Klahr, kostel sv. Petra a Pavla, Lázně Dušníky, 1718–1736, kazatelna ve tvaru ryby, detail nápisové pásky, (foto: autor).